

Dr. Kemal Daşcioğlu'na VEFA KİTABI

Editörler: Mithat Aydın - Süleyman İnan

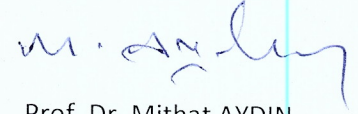
Konu: Davet Yazısı

20.01.2020

Sayın Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi)

2019 yılında aramızdan ayrılan kıymetli bilim insanı merhum Dr. Kemal Daşcıoğlu için “Vefa Kitabı” çıkarılması düşünülmektedir. 2020 Kasım ayı sonunda yayımlanması planlanan Vefa Kitabı’na “II. Meşrutiyet Döneminde Öldürülen Bir Hafiye: Ferik İsmail Mahir Paşa” başlıklı bölüm ile katkı yapmanız bizleri onurlandıracaktır. Söz konusu yazınızın kitap için önerilen yazım ilkeleri çerçevesinde 30 Eylül 2020 tarihine kadar gönderilmesi gerekmektedir. Yazım ilkeleri ve sürece ilişkin takvim ekte gönderilmiştir.

Vefa Kitabı’na yapacağınız katkı için teşekkür eder, saygılar sunarız.

Prof. Dr. Mithat AYDIN
Editör

İLETİŞİM:

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Kınıklı Yerleşkesi, Pamukkale/DENİZLİ
vefakitap@pau.edu.tr
02582961087

Dr. Kemal Daşcıoğlu'na

VEFA KİTABI

Editörler: Mithat Aydın - Süleyman İnan

Editörler: Prof. Dr. Mithat AYDIN - Prof. Dr. Süleyman İNAN

Dr. KEMAL DAŞCIOĞLU'NA VEFA KİTABI

ISBN 978-625-7228-52-7

DOI 10.14527/9786257228527

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2020, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Kasım 2020, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarımı: Mümin İnan

Baskı: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 395 85 71

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 47479

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM: DR. ÖĞR. ÜYESİ KEMAL DAŞCIOĞLU'NUN ÖZGEÇMİŞİ 1

2. BÖLÜM: DR. ÖĞR. ÜYESİ KEMAL DAŞCIOĞLU HAKKINDA

Eren'e Mektup; Kemâl'i Anarken/Ararken! (Bir Ahlak Eğitimi Denemesi) 9

Kenan ÇÖLGEÇEN

Kemal Daşcıoğlu Kimliği Üzerine (Bir Biyografi Denemesi) 17

Şerif KUTLUDAĞ

Kemal Daşcıoğlu için Ne Dediler? 21

3. BÖLÜM: BİLİMSEL YAZILAR

3.1. EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ

• **Gelecek Okuryazarlığı ve Sosyal Bilgiler Eğitimi 29**

Adnan ALTUN

• **Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının Yeni Önerisi: Gönüllülük Çalışmaları Dersi 43**

Kudret AYKIRI

• **Eğitim Tarihi Dersinin Tarihi 63**

Sabri BECERİKLİ

• **100. Yılın Sonunda Birinci Dünya Savaşına Taraf Ülkelerin Ders Kitaplarında Savaşın Yansıması 77**

Fatma TORUN-Yasin DOĞAN

• **Sosyal Bilgiler Eğitiminde Eleştirel Düşünme 113**

Fisun BOZKURT

• **Dijital Çağda Sosyal Bilgiler Eğitimi 129**

Türkan ÇELİK

• **Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Ders Başarıları ile Öz-Düzenlemeli Öğrenme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi 155**

Hafize ER TÜRKÜRESİN-İbrahim SARI-Recep KÖÇ

• **Uluslararası Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları 173**

Arife Figen ERSOY-Nurullah SEYİDOĞLU

• **Tarihsel Romanlarla Osmanlı Tarihi Öğretimi 191**

Mustafa DOLMAZ-Selahattin KAYMAKCI

• **Türkiye'de Çocuk Olmak 231**

Ümmügülsüm SARIKAYA

• **Ortaokul Öğrencilerinin Temel Siyaset Bilimine İlişkin Görüşleri 243**

Özge TARHAN

• **Sosyal Bilgiler Öğretmeni Adaylarının Tarih Öğretimine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi 259**

Erhan YAYLAK

• **Müze Pedagojisi ve Yaratıcı Drama 275**

Gülten YILDIRIM

3.2. SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER

3.2.1. TARİH

- **Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Yemen'in Kızıldeniz Sahillerinde Bir Kabile: Zeranikler** 291
Durmuş AKALIN
- **Şerif Hüseyin İsyanı Karşısında Cemal ve Fahreddin Paşaların Tutumu** 321
Nevzat ARTUÇ
- **Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs'ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu** 341
Yasemin AVCI-Ömür YAZICI ÖZDEMİR
- **İzmir'de Rüşdiyelerin Tarihsel Gelişimi (1856-1914)** 363
Mithat AYDIN
- **Malisor İsyanı ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu** 395
Hasan BABACAN
- **Derbend Söndü Eşkiya Göründü: Kazıkbeli, Gaziler Ovacağı ve Hüseyin Kulu** 417
Yasemin BEYAZIT
- **Kütahya Şehir Merkezinde Yaşayan Müslüman Halkın Lâkapları/Aile ve Sülale İsimleri (1834-1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)** 431
Nurgül BOZKURT
- **Ortaçağ Sonu ve Erken Modern Dönemde Avrupa Şehirleri: Londra Örneği** 457
Osman CENGİZ
- **Plevne'de Teslimiyet: Mücadele ve Onur** 485
Hayri ÇAPRAZ
- **Seyyah ve Derviş: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kurgusal Bir Katman Olarak Manevî Yolculuk** 501
Mehmet YAŞAR ERTAŞ
- **II. Meşrutiyet Döneminde Öldürülen Bir Hafîye: Ferik İsmail Mahir Paşa** 523
Ercan HAYTOĞLU
- **Yeniçağ'da Müslüman Hind Devletlerine Osmanlı Askerî Yardımı ve Sonuçları** 563
Zafer GÖLEN
- **Bir Şehrin Değişimini İzlemek** 579
Süleyman İNAN
- **IV. Yüzyıl Hıristiyanlığının İlahiyat ve Siyaset Tartışmalarında Arkadaşlık ve Hemşehrilik Meselesi** 601
Turhan KAÇAR
- **XVI. Yüzyılda Çermik Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat** 613
Behset KARACA-Durmuş Volkan KARABOĞA
- **Büyük Türk Savaşları Döneminde Bosna Serhaddinde Asayiş ve Düzen (1683-1699)** 633
Hakan KARAGÖZ-Yaşar KORKMAZ
- **Eskiçağ Hindistan'da Kast Sisteminin Kökeni** 673
Yusuf KILIÇ-Mehmet Hanifi DİNÇ
- **Eskiçağ'da Hindistan'da Kast Sınıfları** 689
Yusuf KILIÇ-Mehmet Hanifi DİNÇ

- **Kartaca’lı Hannibal** 711
Murat ORHUN
- **ABD ile İlişkiler Bağlamında 12 Mart Muhtırası** 741
Ayfer ÖZÇELİK
- **İşgal İstanbul’unda Bir Sivil Toplum Girişimi: Türk Çalıştırma Derneği** 777
Ahmet VURGUN
- **Evliya Çelebi’nin İran Elçilikleri** 787
Mehmet Ali ÜNAL
- **Geçmişten Günümüze Vakıflar ve Aşevleri** 843
Bülent TOPUZ

3.2.2. COĞRAFYA

- **Denizli’nin Vejetasyon Coğrafyası’na Genel Bir Bakış** 859
Tülay AYGÖREN
- **Uluslararası İklim Senaryoları Işığında Denizli ve Kale İlçesinde 2007 Yılında Yaşanan İklim Değişimleri** 871
Yusuf Ziya BİLDİRİCİ
- **Belediye Logoları ve Şehir Kimliği: Denizli İli Örneği** 895
Abdullah UĞUR

3.2.3. SANAT TARİHİ

- **Ruhu Olan Taşlar: Kale-i Tavas Mezarlığından Örnekler** 919
Mustafa BEYAZIT
- **İlk Türk Kadın Ressamlarımızdan Mihri Rasim (Müşfik) Açıba’nın “Gazi Mustafa Kemal” Adlı Eserinin Sanat Eleştirisi Yöntemine Göre İncelenmesi** 935
Feryal BEYKAL ORHUN

3.2.4. İDARİ BİLİMLER

- **Kamusal Alanda Medenîleşme/Leşememe Meselemize Dâir Bir Girizgâh** 953
H. Aliyar DEMİRCİ
- **Finansal Piyasalarda Yatırım Kararları ve Yatırımcı Davranışı** 973
Hakan AYGÖREN

3.3. DİL VE EDEBİYAT

- **Fuzuli’nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisindeki Eğitici ve Öğretici Öğeler** 981
Cemal BAYAK
- **Dâsitân-ı Ejderhâ’nın Paris Nüshası Üzerine** 1001
Bedri SARICA
- **Türk Atasözlerinde Dostluk ve Arkadaşlık** 1019
Mevlüt Metin TÜRKTAŞ
- **Denizli İli Ağızlarında Ünlüler** 1029
Turgut TOK

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖLDÜRÜLEN BİR HAFİYE: FERİK İSMAİL MAHİR PAŞA

Ercan HAYTOĞLU*

Giriş

İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesinde II. Abdülhamid döneminde hafiye olması önemli rol oynamıştır. Bu nedenle hafiye teşkilatı hakkında kısa bir bilgi verilmesi isabetli olacaktır. İstihbarat, devlet kavramının ortaya çıktığı eski dönemlerden itibaren bir güç ve iktidar aracıdır. Bu nedenle bütün devletler öyle ya da böyle istihbarat örgütlerine sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren hakimiyetini sürdürebilmesi için istihbarata ihtiyaç duymuştur. Bu faaliyet farklı dini ve etnik kökene sahip casuslar tarafından etkili ve geniş bir şekilde yapılmıştır. Casus yerine “hafiye” ve “tebdil” de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde istihbarat faaliyetleri XIX yy ortalarına kadar teşkilattan uzak şekilde sürdürülmüştür. Teşkilatlanma yönünde ilk adım II. Mahmud döneminde atılmış, Abdülmecid döneminde gizli polis teşkilatı şeklinde vücut bulmuştur.¹

II. Abdülhamid döneminde Hafiye veya Yıldız İstihbarat Teşkilatı ile Yıldız Sarayı Türkiye'deki hükümet sisteminin en belirleyici merkezi olmuştur². Çünkü; Abdülaziz'in hal' planından haberdar olmayışı ve istihbarattan yoksun oluşu nedeniyle yaşadıkları³, II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden sonra kendisine yönelik “Çırağan Sarayı Vakası” ve İskalyeri-Aziz Bey Komitesi'nin darbe girişimleri hafiye teşkilatı kurulmasında etkili olmuştur. Bu girişimler Abdülhamid'in şahsında olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu olumsuzlukların yarattığı endişe nedeniyle aniden tahttan indirilme

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr

¹ Ahmet Yüksel, Teşkilat-ı Mahsusa'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbaratın Mali Boyutu, *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler – 2*, (Editörler: Zafer Gölen - İbrahim Serbestoğlu, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.594-598.

² H. Anthony Salmone, *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu, Bir İngiliz Casusunun Raporu*, Tarihçi Kitabevi, Çeviren: Murat N. Arıkan, İstanbul 2013, s.31.

³ Emre Gör, *II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği: “Hafiyelerin Listesi*, Ötüken yayınları, İstanbul 2015, s.65.

tehlikesiyle karşılaşmamak için hafiyeliğe dayanan bir idare kurulmasını istemiştir. Şahsını ve makamını tehditlerden korumak için bütün ‘zeka ve dirayetini’ yönetimine boyun eğmeyenleri etkisiz hale getirmek için harcamıştır⁴. II. Abdülhamid dünyanın başka yerlerinde görülmesi imkansız olan çeşitli entrikaların Osmanlı Devleti’nde sıklıkla çevrildiği inancını taşımıştır⁵.

Hafiyeye teşkilatının kurulmasında Küçük Sait Paşa’nın payı ya da tamamen eseri olduğuna inanılmaktadır⁶. Hafiyeye teşkilatı, hükümdarın, hükümdarlığın, devlet ile milletin emniyet ve güvenliğinin temeli kılınmaya çalışılmıştır⁷. Buna rağmen daha ziyade iç istihbarat örgütü vasfı taşımış, dış istihbaratta yeterince etkili olamamıştır. Hafiyeler içeride ve dışarıda Abdülhamit muhaliflerini takip etmiş, onların kendisi ve yönetimi hakkındaki düşüncelerini Saray’a jurnallemişlerdir. Böylece II. Abdülhamid kendisi ve yönetimiyle alakalı planları önceden öğrenerek etkisiz hale getirmiştir⁸.

Zabtiye Nezareti teşkilat şemasında yer almasa da Hafiyeye teşkilatı Zabtiye Nezaretine bağlı faaliyet göstermiştir⁹. Jurnaller Padişah’a takdim edilmeden evvel Yıldız Sarayı’nda Serhafiyelik (Başhafiyelik) makamında toplanmıştır. Serhafiyelik idaresi, Birinci Ferik (orgeneral) rütbesini taşıyan ve kendisine “Serhafiyeye-i Şehriyârî” denilen kişi tarafından yönetilmiştir¹⁰. Hafiyeler herkesi ve her şeyi hafiyeliğin konusu görerek hazırladıkları raporlar ile saraya bildirmişlerdir. Önemli devlet ricalinin verdiği raporlar padişaha sunulmuş ve padişah da bu raporları özellikle dikkate almıştır. Raporları okuduktan sonra Daire-i Kitabet’e göndererek resmi işleme konulmasını sağlamıştır¹¹.

⁴ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, Kaynak yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s.38, Osmanlı Devleti’nde gizli polis faaliyetleri Abdülmecit döneminde başlamış, Tanzimatın ilanından sonra istihbarat faaliyetlerini “Tecessüs-i ahval” adıyla Zabtiye Nazırına bağlı olarak yürütülmüştür. Gör, *a.g.e.*, s.44-45.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1983, s.268.

⁶ Karal, *a.g.e.*, s.291-292.

⁷ Mehmet Ali Beyhan, II.Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Yıl:1999, Sayı:Sayı:8, s.69.

⁸ Eray Göç, Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2013, Cilt:3, Sayı:2, s.89.

⁹ Teşkilat görünüşde Zabtiye Teşkilatına, gerçekte ise padişahın şahsına bağlı hareket etmiştir. Beyhan, *a.g.e.*, s.69.

¹⁰ Yüksel, *a.g.e.*, s.600.

¹¹ Hamit Pehlivanlı, *Osmanlılarda İstihbaratçılık*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=293931> (21.11.2018)

Hafiyeye teşkilatında resmi memurlar görev yaptığı gibi, resmi görevi olmayanlar da görev yapmıştır. Padişah'tan para ve makam, mevki beklentisi ile pek çok jurnal vermişlerdir. Bunlar arasında vali, müşir, ferik, ordu komutanı, mutasarrıf, hâkim, bürokrat ve ilmiye mensupları gibi her meslek grubundan memurlarla, yazar veya gazeteci gibi kişiler ile sade vatandaşlar yer almıştır. Saray kapısı her türlü jurnale ve herkese açık hale getirildiği¹² için asılsız yanlış veya bilerek uydurulmuş düzmece jurnaller ile karşılık bekleyen hafiyelere gün doğmuştur¹³. İsmail Mahir Paşa da bu hafiyelerden biri olarak o dönemde etkin faaliyet göstermiştir. Ancak, İsmail Mahir Paşa'nın hafiye teşkilatına ne zaman ve ne şekilde dahil olduğu tespit edilememiştir.

Jurnallerin çoğu kin ve iftira eseri yalan mahsulü olduğu ortaya çıkması halinde de cezasız kalmıştır. Yalan jurnallerin cezalandırılması durumunda jurnallerin kesileceği ve istihbaratın zayıflayacağından korkulmuştur. Cezasız kalması jurnalciliğin saraydan aileye kadar yayılmasına yol açmıştır. Sadrazamlar dahi hafiye takibinden mustarip olmuştur. Hafiyelik yalnız İstanbul'da değil, diğer vilayetlerde de varlık göstermiştir¹⁴. Hafiyeler Rumeli topraklarında eşkıyaların yakalanması ve yok edilmesi amacıyla eşkiya takibinde de görevlendirilmiştir¹⁵. Ordu üzerinde var olan hafiye baskısı en üst rütbeden en alt rütbeye kadar korku ve itimatsızlığı beslemiş, jurnal ile sürgüne gönderilme endişesi güvensizliğe neden olmuş, ordunun manevi kuvvetlerinden biri olan silah arkadaşlığını da imkansız kılmıştır¹⁶. Haklı ya da haksız vekiller, memurlar, yazarlar ve halktan birçok insan büyük zorluklar yaşamıştır. Jurnallere bağlı olarak aziller, sürgünler, hapisler ve tutuklamalar gerçekleşmiştir¹⁷.

Bu teşkilat giderek kuvvetlenmiş, yurt içi ve dışında etkin hale gelmiştir. Teşkilatın etkinliği İttihatçılar iktidara gelinceye kadar devam etmiştir. Teşkilat ile ilgili evrak Harbiye Nezareti'nde toplanmış ise de Yıldız Teşkilatı evrakının yayınlanmasına cesaret edilememiştir. Mahmut Şevket Paşa evrakın yakılarak yok edilmesine ve yayınlanmasına izin vermezken,

¹² Yüksel, *a.g.e.*, s.599.

¹³ İknur Haydaroğlu, II. Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yı:1995, Cilt:17, Sayı:28, s.109-110.

¹⁴ Karal, *a.g.e.*, s.265-266, Emre Gör, II. Abdülhamid'in teşkilatı kendi başına bırakmadığını, birçok devlet adamı ile hükümet erkanından raporlar aldığı ve gelen haberleri kontrol ettiği belirtmiştir. Gör, *a.g.e.*, s.76.

¹⁵ Gör, *a.g.e.*, s.80.

¹⁶ Karal, *a.g.e.*, s.373-374.

¹⁷ Gör, *a.g.e.*, s.110 ve 114.

Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra evrakları Harbiye Nezareti bahçesinde yaktırmıştır. Teşkilat Meclis-i Vükelanın 29 Temmuz 1908 tarihli kararıyla resmen kaldırılmıştır. Dolayısıyla Yıldız istihbarat Teşkilatı ile alakalı önemli tarihî bazı bilgiler de yok olmuştur¹⁸.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasal yaşamdaki gelişmeler normale dönmemiş, İttihat ve Terakki cemiyeti de siyasal yaşamda partileşerek normalleşme sürecine girmekte zorlanmıştır. Gizli cemiyet, cemiyet içindeki fedailer ve komiteci yapı demokratik ortamı içselleştirememiştir. Kısa sürede cemiyete karşı muhalif düşüncelerin özellikle basın yoluyla harekete geçmesi, bu muhalif düşünceleri boğmak için cemiyetin gizli yönünü tekrar ortaya çıkarmıştır.

Hafîye oldukları bilinen ve tanınan kişilerden bazıları II. Meşrutiyet öncesi öldürülmüştür. Bu cinayetler II. Meşrutiyet sonrası da devam etmiştir. Çünkü cemiyet hafiyelere karşı hesap sorma düşüncesinden kendisini kurtaramamıştır. Bu cinayetlerden biri de İsmail Mahir Paşa cinayeti olmuştur. İttihat ve Terakki'nin iktidar gücünü elde etmiş iken hukuki zeminde hesap sorması mümkün iken, bunun aksine fedailer vasıtasıyla korkuya dayalı cinayetler işlenmesiyle hesap sorması meşruiyetin dışına çıkıldığını göstermiştir.

II.Meşrutiyetin İlanına kadar İsmail Mahir Paşa

İsmail Mahir Paşa sınıf-ı kitabetten yetişmiş, Yemen kıtasında alay kitabetliğinde görev yapmıştır. Bu görevde bulunduğu sırada bilinmeyen bir neden ile¹⁹ Avusturya'ya firar etmiştir²⁰. Avusturya'dan döndükten sonra kaymakamlık rütbesi ile tekrar orduya dönmüş ve farklı yerlerde görev yapmıştır²¹. Gosina ve Kalkandelen kazaları ile Sırbistan Hudud komiserliğinde görev yaptıktan²² sonra Kırcaali'de bulunan Nizamiye 15. Alay kumandanlığına tayin olunmuştur²³. İsmail Mahir Paşa'nın ne zaman

¹⁸ Hamit Pehlivanlı, *Osmanlılarda İstihbaratçılık*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=293931> (21.11.2018)

¹⁹ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894, *İkdam* gazetesi Yanya'da Alay eminliği sırasında firar ettiği bilgisini vermektedir. *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218.

²⁰ *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218.

²¹ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

²² Mülkiye Tekaüd Sandığına ölmüş olan İsmail Mahir Paşa'nın Gosina ve Kalkandelen kazaları ile Sırbistan Hudud komiserliğindeki istihdam müddeti ve aldığı maaşların miktarlarının baş muhasebeci tanzim edildiği bildirilmiştir. BOA. DH.MKT.02778.00086.001 Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezaret-i Aliyesine yazılan yazı. (14 Mart 1325 – 27 Mart 1909)

²³ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

haftiye olduğu bilinmemekle birlikte Avusturya'dan dönüşüyle haftiye olması kuvvetle muhtemeldir.

Nizamiye 15. Alay kumandanlığındaki görevi sırasında takındığı tutum nedeniyle dikkat çekmiştir. Kimseyle dostluk kurmaması ve sürekli yalnız dolaşması dikkatlerden kaçmamıştır. Bu süreçte kendisini tanıyanlar onur ve haysiyet sahibi bir kişi olduğu düşüncesine sahip olmuştur²⁴.

Kırkkilise kumandanlığına 9 Nisan 1904'de Paskalya'da askerler tarafından halka saldırı yapılacağına dair bir istihbarat gelmiş ve bu bilgi Kırkkilise Mutasarrıflığı ile paylaşılmıştır. Mülki ve askeri yetkililerden gerekli tedbirlerin alınması, geceli gündüzlü devriye ve pusular tertip edilerek, zannolunduğu gibi bir saldırı olduğu takdirde emir dahi beklemeden ellerindeki talimata dayanarak hızla olaylara müdahale edilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine 2. Ordu Müşirliği ve Kırcaali Kumandanlığı'na görülen lüzum üzerine o sırada Nizamiye 3. Alayın Miralayı (Albay) İsmail Mahir Bey'e emir iletilerek, Paskalya'nın devamı müddetince geçici olarak Paşmaklı'daki iki nizamiye ve bir redif taburunu kumanda etmek üzere acil olarak görevlendirildiği bildirilmiştir. Ancak İsmail Mahir Paşa bu görevi kabul etmek istememiş ve Müşir Arif Paşa tarafından kendisine gitmekten imtina ettiği takdirde kanun hükmünce gereğinin yapılacağı belirtilmiştir²⁵. İsmail Mahir Bey, kumandanlığın verdiği emri yok hükmünde tutmuş ve Paşa'ya "*Hakkımda irade istihsal edilmedikçe Kırcaali'nin üst başına (tarafına) bile kımldayamam*" cevabını vermiştir. İsmail Mahir Bey o sıralarda Kırcaali Mevki Kumandanı Manastırlı Mirliha Ahmet Paşa ile aralarında var olan çekişmeyi Saray'ı devreye sokarak aşmaya çalışmıştır²⁶. Bir askerın üstünden gelen emre itaat etmemesi Türk ordusunda kabul görecektir bir durum olmadığı halde bu davranışı ile İsmail Mahir Bey'in Saray'a yakınlığını kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

İsmail Mahir Bey etkili bir kısım isimleri lehinde devreye koymaya çalışmıştır. Bu nedenle Edirne'den Şakir Paşa gelişmelere dahil olmuş ve Saray'a bilgi vermiştir. Şakir Paşa, İsmail Mahir Bey'in Kırcaali Kumandanı Mirliha Ahmet Paşa'nın sadakatsizliğini ortaya çıkarması nedeniyle Müşir Arif Paşa'nın çok gücendiği için Paskalya yortusunu bahane ederek İsmail Mahir Bey'i Paşmaklı'ya gönderme konusunda ısrarcı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Şakir Paşa, Müşir Arif Paşa'nın Ahmet Paşa'ya emir verdiğini hatta

²⁴ Sabah, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

²⁵ BOA. Y.PRK.ASK.00216.00028.003 (27 Mart 1320 – 9 Nisan 1904 tarihli Müşir Arif Paşa'nın yazısı)

²⁶ Sabah, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

İsmail Mahir Bey'in göreve gitmeyecek olursa hakkında gereken işlemin yapılmasını istediğini belirtmiştir. Şakir Paşa, çekinmeden İsmail Mahir Paşa lehine Padişah'tan ricada bulunarak duruma müdahale edilmesini istemiştir²⁷.

Seraskerlik (Genel Kurmay Başkanlığı) tarafından Nizamiye 15. Alay Miralayı olarak İsmail Mahir Bey'in Kırcaali'ye gelmesinden itibaren Mirliva Ahmet Paşa ile aralarındaki nefret askerlik görevine zarar verecek boyutlara gelmiştir²⁸. Müşir Arif Paşa, İsmail Mahir Bey'in verilen emre uygun şekilde belirtilen yere gitmeyeceğini kati olarak ifade ederek emre itaatsizlik yaptığı ve askerlik vazifesine uygun hareket etmediği için hakkında işlem başlatmıştır. Bu nedenle gereği için Edirne'de Divan-ı Harp teşkil edilmiştir²⁹. Divan-ı Harp; Ferik Kemal Paşa başkanlığında Mirliva Fehim, Mustafa Şükrü, İbrahim Paşa, Miralay Mehmet Aşir ve Osman Refet Beylerden oluşmuştur. Ayrıca askeri mahallin idaresindeki düzen için birisinin veya ikisinin Kırcaali'den gönderilmesine karar verileceği belirtilmiştir³⁰. Seraskerlik ise İsmail Mahir Bey ile Nizamiye 3. Alay Miralayı Mehmet Şevki Bey'in becayiş edilmesini istemiştir³¹. Bu konuda yaşanan sorun uzun süre çözülmeden devam etmiş³², sorun İsmail Mahir Paşa'nın Teftiş-i Askeri Komisyonuna tayin olunmasıyla son bulmuştur. Ancak, Mirliva Ahmet Paşa, İsmail Mahir Bey'in Gümülcine'ye kadar gitmesi için bir at dahi vermemiştir. İlginç bir şekilde aradan yarım saat geçmeden Ahmet Paşa'ya Saray'dan İsmail Mahir Bey için on beş hayvan verilmesi emri gelmiştir³³. Yani bu küçük pürüz de Saray'ın müdahalesiyle çözülmüştür. Saray'ın bütün işlerini bırakıp İsmail Mahir Paşa'nın at ihtiyacı ile ilgilenmesi İsmail Mahir Bey'in Saray nezdinde ne kadar önemli bir kişi olduğunu göstermiştir.

İsmail Mahir Bey İstanbul'a gittikten sonra Teftiş-i Askeri Komisyonu Reis-i Sanisi Müşir Ethem Paşa'nın oğluyla kızını evlendirmiştir. Bu evlilik sürecinde de miralaylıktan mirlivalığa (Tuğgeneral) yükseltilmiştir³⁴.

²⁷ BOA. Y.PRK.ASK.00216.00028.004 (27 Mart 1320 – 9 Nisan 1904 tarihli Şakir Paşa'nın yazısı)

²⁸ BOA. Y.MTV.00264.00001.001 (29 Ağustos 1320 - 11 Eylül 1904 tarihli Serasker Rıza Paşa'nın Yazısı)

²⁹ BOA. Y.MTV.00270.00122.001 (15 Kanun-ı Sani 1320 - 28 Ocak 1905 tarihli Serasker Rıza Paşa'nın Yazısı)

³⁰ BOA. Y.MTV.00264.00001.001 (29 Ağustos 1320 - 11 Eylül 1904 tarihli Serasker Rıza Paşa'nın Yazısı)

³¹ BOA. Y.MTV.00270.00122.001 (15 Kanun-ı Sani 1320 - 28 Ocak 1905) tarihli Serasker Rıza Paşa'nın Yazısı)

³² BOA. Y.MTV.00264.00001.002 (11 Ağustos 1320 - 24 Ağustos 1905 tarihli yazı)

³³ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

³⁴ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

Bu esnada Sisam adasında olaylar çıkmış ve İsmail Mahir Paşa Sisam'a gönderilmiştir. Hamidiye Kruvazörünün kumandan köprüsünde iken atılan bir mermi ile yaralanmıştır³⁵. Olayların nedenlerinin anlaşmazlık ve çekişmeler olduğu, nüfuz ve silah kullanarak çoğunluğu etkileyerek itaatkar ahaliyi zulüm ve fesatları ile usandıran, kanunları tanımama derecesinde hükümet görevlilerine müdahale eden İmaret Meclisi azası Sofiles Bosna ve etrafındakiler tarafından çıkarıldığı anlaşılmıştır. İmaret Meclisi azası Sofiles Bosna adeta Vali Fuad Paşa'yı aşağılamaya cüret etmiş, bu cüreti yaklaşan seçimlerde mevki ve iktidar elde etmek için taraftarlarının asker üzerine silah kullanmasına kadar götürmüştür³⁶.

Kruvazöre silah atmaya cesaret edenlerin bulundukları ev tespit edilerek bombardıman ile yakılıp yıkılmıştır. Akabinde karaya asker çıkarılarak kasabanın kontrolü sağlanmıştır. Tabur hareketi esnasında herhangi bir muhalefet ve direniş ile karşılaşılmamıştır. Olay sonrası kasabada devriyeler gezdirilerek asayiş sağlanmıştır³⁷. Olaylar Halil Paşa ve Sadık Paşa'nın aldığı süratli askeri tedbirler ile önlenirken³⁸, İsmail Mahir Paşa önemli bir yarası olmadığı halde Sisam'dan İstanbul'a bir doktor refakatinde gelmiştir. Gösterdiği kahramanlığın mükafatını Ferik (Tümgeneral) rütbesine yükselttilerek almıştır³⁹.

Paşa İstanbul'a dönerken, Filo kumandanı Halil Paşa ve Yaverandan Sadık Paşa adada kalarak suçluların kaçmaması ve yakalanması için gerekli tedbirleri almışlardır. Halil ve Sadık Paşa karaya çıkarak imaret dairesine gitmişler ve adada birkaç yıldan beri yaşanan durum ve yapılan işler hakkında Sisam ıslahatına memur edilen Selanik Valisi Rauf Paşa ile görüşmüşlerdir. Böylece Sisam Beyi aleyhine ahaliiden bazılarının çıkardığı olaylar donanmanın müdahalesi ile bastırılmış ve suçlular cezalandırılmıştır. Sisam Beyi'ne birçok teşekkürnameler ulaşmış, kasabadaki dükkanlar açılarak herkes iş ve gücüyle meşgul olmaya başlamıştır. Donanmanın müdahalesi ve alınan tedbirler nedeniyle böylece adanın tamamına yayılacak olayların önüne geçilmiş, Müdahale yıllarca itaati sağlayacak şekilde etkili olmuştur⁴⁰.

³⁵ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

³⁶ BOA. Y.A.HUS. 00522.00005.002. Sisam Islahatına Memur Selanik Valisi Rauf Paşa'nın Yıldız Sarayına Şifre Telgrafi, (18 Mayıs 1324 - 31 Mayıs 1908)

³⁷ BOA. Y.A.HUS. 00522.00005.001 (18 Mayıs 1324 - 31 Mayıs 1908 tarihli Sadrazamın yazısı)

³⁸ BOA. Y.A.HUS. 00522.00005.002. Sisam Islahatına Memur Selanik Valisi Rauf Paşa'nın Yıldız Sarayına Şifre Telgrafi, (18 Mayıs 1324 - 31 Mayıs 1908)

³⁹ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

⁴⁰ BOA, Y.A.HUS. 00522.00005.003. Sisam Islahatına Memur Selanik Valisi Rauf Paşa'nın Yıldız Sarayına Şifre Telgrafi, (18 Mayıs 1324 - 31 Mayıs 1908)

“Teftiş-i Askeriye Komisyon-u Ali üyesi ve Fahri Yaveran-- Hazret-i Şehriyari” iken 18 Mayıs 1907’de ferik olan⁴¹ İsmail Mahir Paşa 1907’de İttihat ve Terakki örgütlenmesini tahkik etmek için Selanik’e gönderilmiştir. Selanik’te İttihat ve Terakki düşüncesinin yayılmasına karşı olan kişiler ile görüşmeler yapmıştır⁴². Daha sonra tekrar İstanbul’a dönmüştür.

Örgütlenme boyutunda faaliyetlerine devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola’nın 9-10 Haziran 1908’de Reval’de görüşmeleri ile harekete geçmiştir. Cemiyet, Reval’de Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına kararı verildiği, topraklarının İngiltere ile Rusya arasında paylaşıldığı ve Rumeli’nin kaybedileceği inancına sahip olmuştur. Bu durumu tersine çevirmenin tek yolunun Osmanlı Devleti’ni toparlayacağı düşüncesi ile Meşrutiyetin ilanı, meclisin toplanması ve Avrupa’da yaratacağı olumlu yankı olduğuna inanmışlardır. Artık eyleme geçerek güç göstermek isteyen cemiyetin ilk eylemi, İsmail Cambulad (Canbolat) Bey’in yardımıyla Mustafa Necib tarafından⁴³ Selanik merkez kumandanı Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari’den Nazım Bey’e karşı olacaktır⁴⁴. Cemiyetin varlığından hafiyeler vasıtasıyla haberdar olan Saray, cemiyetin gücünü öğrenmek istemiş ve bu görevi Selanik Merkez Komutanı Yarbey Nazım Bey’e vermiştir. Nazım Bey çalışmalarına başlamadan tekrar Saray tarafından İstanbul’a davet edilince cemiyet kendisine yönelik harekete geçme kararı vermiştir⁴⁵.

Nazım Bey 11 Haziran’da Selanik’te evinde suikaste uğramış ve kendine geldikten sonra şifre ile suikastten Sarayı haberdar etmiştir⁴⁶. Nazım Bey birkaç gün sonra İstanbul’a giderek Padişaha olayla ilgili elde ettiği bilgileri sunmuştur⁴⁷. II. Abdülhamit raporu dinledikten sonra Selanik’e

⁴¹ BOA. İ.TAL. 00451.00001.001.

⁴² Pirlepe’de İttihatçılar İsmail Hakkı Efendi’yi örgütlenme faaliyeti için görevlendirmişlerdir. Ancak kaymakam bu düşüncenin Pirlepe’de yayılmasına engel olmuştur. Kaymakam Müfettiş-i Umumiliğe ve ayrıca Selanik’e gelmiş olan İsmail Mahir Paşa heyetine sözlü açıklamalarda bulunmuştur. *Enver Paşa’nın Anıları (1881-1908)*, Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Yayını, 13. Baskı, İstanbul 2019, s.43.

⁴³ Kuran, a.g.e., s.307.

⁴⁴ Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s.41.

⁴⁵ Suikast 29 Mayıs 1908 günü olmuştur. Cemal Necip Gürel, *İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, s.27.

⁴⁶ Alpay Kabacalı, *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993, s.75.

⁴⁷ Kazım Karabekir, Mayısın ilk haftasında Sarıyer’e gitmek üzere bindiği vapurda Nazım Bey ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşmayı “Yaver kordonu ve üniforması ile göründü ve tam karşıma oturdum. Derhal selam verdim. Beşiktaş’a çıkıncaya kadar beni hayli dikkatinden geçirdi. Ben etraf manzaralarıyla meşgul olur göründüm. Nazım Bey herhalde Mabeyne eli boş

İşkodralı Ferik İsmail Mahir Paşa başkanlığında kalabalık bir haftiye heyeti göndermeye karar vermiştir⁴⁸. Hüseyin Hilmi Paşa Selanik'e gelen heyete tebliğde bulunulduğuna dair Başkitabete yazı göndermiştir⁴⁹. Heyet sözde 3. Ordu'nun teçhizat depolarını teftiş etmek, gerçekte ise olayı soruşturmak, İttihat ve Terakki hakkında daha fazla bilgi toplamak⁵⁰ ve haftiye usulleri ile cemiyetin üyelerini tespit etmek amacıyla gönderilmiştir. İsmail Mahir Paşa Selanik'te soruşturmaya başlamış ve Başkitabete Nazım Bey ile ilgili bazı belgelerin temini için yazılar yazmıştır⁵¹.

Heyetin Selanik'e ulaşmasıyla olaylar daha da hız kazanmıştır. Olaylar nedeniyle 3. Ordu Başkumandanı Esat Paşa ve Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa İstanbul'a çağırılmıştır. İstanbul 3. Ordudaki rahatsızlıkların en önemli nedeninin bu iki kumandan olduğuna inandığı için, disiplin kurallarını daha sıkı uygulayacaklarına inandıkları sadık kumandanlarını Selanik'e atayarak askerler arasındaki hareketliliğe son vermeyi düşünmüştür. Esat Paşa yerine Müşir İbrahim Paşa tayin edilmiştir. İbrahim Paşa Selanik'e geldikten sonra Makedonya Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ile işbirliği içinde çalışmaya başlamıştır⁵². İbrahim Paşa Mabeyni oyalamayı bilmiş ve Mabeyne doğru bilgiler vererek meşrutiyetin ilanının zorunlu olduğunu hissettirmeye çalışmıştır⁵³.

gitmiyordu..." diyerek anlatmıştır. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.294.

⁴⁸ Külçe, *a.g.e.*, s.41, Enver Paşa hatırasında Mahir Paşa Heyetinin Nazım Bey'in vurulmasından bir gün sonra geldiğini belirterek, "*Nazım Bey'in katilini taharri ediyordu (soruşturuyordu)*" cümlesine yer vermiştir. *Enver Paşa'nın Anıları*, s.59, Birincisi, heyetin bir gün sonra gelmiş olması mümkün olmasa gerektir, ikincisi ise Nazım Bey'i katilini soruşturamaz, çünkü Nazım Bey sadece yaralanmıştı. Yazar notu (Y.n.)

⁴⁹ Ak, Hüseyin Hilmi Paşa'nın jurnallerinde İttihat ve Terakki'den 'ehl-i fesad' olarak bahsettiği ve gönderilen heyette Esad Paşa'nın da görevlendirildiği bilgisini vermektedir. İlyas Ak, Rumeli'den İstanbul'a Başkaldırı: Cemiyet-i Fesadiye ve Hezeyannameleri, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Yıl: Yaz 2019, Cilt: 14, Sayı:1, s.137. Heyette Esad Paşa'nın bulunduğu dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Y.n.

⁵⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2007, s.18. Duru, heyetin müfettiş-i umumilik ve müşirlik makamları ile temasta bulunmak ve bununla birlikte özel surette araştırma yapmak üzere geldiğini belirtmiştir. Kazım Nami Duru, *Hatıralar, İttihat Terakki/Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s.30, Külçe, İttihat ve Terakki'nin kuvveti hakkında bilgi almak amacı dışında suikast faillerini yakalamak için heyetin gönderildiğini belirtmiştir. Külçe, *a.g.e.*, s.41.

⁵¹ Bu yazışmalardan biri Cemil Çavuşun soruşturma evrakına dair yapılmıştır. BOA. Y.PRK.ASK 00258.00031.001. (9 Haziran 1324/22 Haziran 1908)

⁵² Ahmad, *a.g.e.*, s.18.

⁵³ Duru, *a.g.e.*, s.35.

İsmail Mahir Paşa'nın başkanlığını yaptığı heyette Yusuf ve Recep Paşalar yer almıştır⁵⁴. Üç kişilik heyet Selanik'te Splendid Palas oteline yerleşmiştir. Müşir İbrahim Paşa kendisini ziyaret eden heyete sonrasında umursamaz ve alaycı bir tavır takınmıştır. Müşir İbrahim Paşa, Miralay Hasan Bey ile Taşlıca Mutasarrıf ve Kumandanı Avlonyalı Süleyman Paşa'nın oğlu Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Ali Rıza Bey'e dikkat ve ihtimam göstermiştir. İbrahim Paşa, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Abdülkerim Beyi yanındaki odaya alarak hususi bir kalem oluşturmuştur⁵⁵.

Heyet, Selanik'ten padişaha pek çok jurnal göndermiştir. Hatta padişah tarafından Topçu Kumandanı Hasan Rıza Paşa ile Üçüncü Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ali Paşa'nın İstanbul'a getirtilerek Bekirağa Bölüğüne hapsedilmelerini dahi sağlamıştır⁵⁶. İsmail Mahir Paşa Selanik'te 3. Ordu içindeki hürriyet mücahitlerine karşı '*lanete müstahak*' şekilde süslü yalanlarda bulunmuştur⁵⁷.

Müşir İbrahim Paşa, bir gün Kazım Nami Bey'e (Duru) İsmail Mahir Paşa ile görüşmek istediğini, oteline giderek çağırmasını istemiştir. Otele gittiğinde salonda Süleyman Fehmi Bey kendisine İsmail Mahir Paşa ile neden görüşmek istediğini sormuştur. Kazım Nami Bey; "*Müşir Paşa kendisini görmek istiyor*" demesi üzerine "*acaba niçin?*" demiş ve "*Bilmiyorum*" cevabını almıştır. İsmail Mahir Paşa, yemek yediği için yaklaşık yirmi dakika sonra Kazım Nami Bey'in yanına gelmiş ve birlikte bir fayton ile hareket etmişlerdir. Kazım Nami Bey, İsmail Mahir Paşa'nın soluna oturmuş ve kendisine Paşa; "*Bizi buraya ordu zabitanının hal ve hareketini öğrenmek üzere, Şevketmeap efendimiz gönderdi. Geldiğimiz günden beri tahkiklerde bulunuyordum. Zabitlerinizde, hiçbir kusur, hiçbir hata görmedim. Hepsi de terbiyeli, edepli, askerlik şerefini muhafaza eden değerli zabitlerdir. Gel gelelim bana arkadaş diye verilen Yusuf Paşa çok kirli, çok kötü bir adam. Alçakça hareket ediyor. Geçen gün herife kızdım, üzerine*"

⁵⁴ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – I Nasıl Doğdu?*, Akıl Fikir Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2018, s.244. Duru, heyetin tüfekçilerden Sersikkekenzade Yusuf Paşa ile Kurmay kaymakamı Süleymaniyeli Fethi Bey'den (Süleyman Fehmi olabilir) oluştuğu bilgisini vermiştir. Duru, a.g.e., s.31, Hafiyelerin Listesi'nde Recep Paşa'nın İsmail Mahir Paşa ile Selanik'te bulunduğu dair; "*Bu dahi İsmail Mahir Paşa ile beraber Selanik'te ahrar-ı ümmeti ta'kibe me'mur idi*" cümlesi yer almaktadır. Gör, a.g.e., s.161, Mahmut Şevket Paşa; İsmail Nazım Paşa, Recep (Efendi) Paşa ve Fehmi Bey'in hafife olarak Selanik'e gönderildiğini belirtmiştir. *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (M.A.Z.C.)*, Devre:2, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 21. İnıkad, , 23 Haziran 1328 (1912), C.2, s.262.

⁵⁵ Duru, a.g.e., s.31, Külçe, İsmail Mahir Paşa ve arkadaşlarının kaldığı yer için, Kolombo otelinin üst katına yerleştikleri bilgisini vermiştir. Külçe, a.g.e., s.41.

⁵⁶ Külçe, a.g.e., s.41.

⁵⁷ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

yürüdüm. Hemen karyolanın altına kaçtı. Böyle utanmaz, arlanmaz bir herifle birlikte bulunduğuma canım çok sıkılıyor. Bereket versin, döveceğim diye korkuyor. Ordu zabitlerinin, Şevketmeap efendimize karşı sadakatlarını görüyorum. Dönüşte gördüklerimi böylece rapor edeceğim” demiştir⁵⁸.

İsmail Mahir Paşa tahkikat için Selanik’te iken Kosova’dan birtakım kişiler elde etmeye çalışmıştır. O sırada Kosova’da görev yapan Mahmut Şevket Paşa bunda muvaffak olduğunu hatta kendisine “...falan ve filanı gönder” dediğini ve kendisinin de gönderdiğini belirtmiştir. Gönderdiği adamlar ile ilgili olarak tamamının haftiye olduğunu, Mustafa Efendi’nin de müracaat ettiği kişiler içinde olduğunu; “Bunlar Manastır’da cereyan eden vak’ayı ber’tafsil bildirmişler ve hatta kendilerini de Selanik’e celbetmiş ve kendileriyle de görüşmüş. İşte bu vakayin şu suretle cereyan ettiği bu suretle sabit oluyor” sözleriyle ifade etmiştir⁵⁹.

İsmail Mahir Paşa, Selanik’ten şifre olarak 17 Haziran 1908 tarihli Mabeyn Başkitaletine gönderdiği telgrafta; “... muhbirlerimiz olan Miralay Nazmi Bey ile Alay Müftüsü Mustafa Efendi bu akşam saat 3’te Manastır’dan geldiler. İfadelerine müracaat olundu. Her ikisinin fevkalade tevessü eden (genişleyen) erbab-ı fesadın birun-u ahval ve serairine (sırlarına) vakıf oldukları anlaşıldı ise de havf ve hiraslarından (korkularından) malumatlarını ketme (gizlemeye) lüzum gördüler. Şu kadar ki, vermiş oldukları bir nebze malumat, sadakatla dolu bir vicdanın tüylerini ürpertecek derecede müthiş olduğu ve ahalinin köylülerine varıncaya kadar fesadın sirayet ettiği ve teşebbüsata başlanır başlanmaz umum zabitanın silaha sarılarak müdafaada bulunacakları istidlal olunmaktadır. Muma-ileyhima burada ifade veremeyeceklerdir ve kendi ailelerinin hayatları taht-ı temine alındığı takdirde Der-saadet’te Saray-ı Hümayunda derhal malumat-ı mükemmele vereceklerini suret-i katiyyede ifade ve yalnız bu cemiyet-i fesadiyye Müfettiş Paşa Hazretleri (Hüseyin Hilmi Paşa) iane-i nakdiyye de

⁵⁸ Duru, a.g.e., s.31. Duru, faytonda bu konuşmalar olurken İsmail Mahir Paşa’yı öldürmeyi aklından geçirmiştir. Bu düşüncenin oluşmasında Sıyami adında bir mülahız-ı evvelin rıhtım üzerinde hafiyelik yapan ‘Yakup’ adında bir binbaşyı öldürmek kastiyle yaralayıp oradan kaçması, 18. Nişancı taburundan bir neferin bir zabiti Kışla meydanında mavzeriyle yaralaması, zabitlere Topçu kışasında nasihat vermek üzere toplayan Osman Rifat Paşa’nın Topçu Mülahızını Salim tarafından ateş açılması ve kendisinin yakalanmaması etkili olmuştur. Bkz. Duru, a.g.e., s.32. Duru da İsmail Mahir Paşa’yı öldürerek cemiyetin kahramanlarından biri olmayı düşünmüştür. Y.n.

⁵⁹ Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bu bilgileri “İdareten nefyolunanlar hakkında verilen müstediya (dilekçe verenler) hakkında İsdida Encümeni mazbatası” na dair yapılan görüşmeler esnasında yaptığı açıklamalar içinde yer vermiştir. M.A.Z.C., İçtima:21, 23 Haziran 1328 (1912), C.2, s.262.

bulunduğunu...” bildirmiştir⁶⁰. Cemiyetin gücü hakkında önemli bilgiler elde ettiği ve ciddi şekilde korkuya kapıldığı anlaşılmıştır.

Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ile Üçüncü Ordu Kumandanı İbrahim Paşa Saray’a birkaç kez sözcüler gönderilerek İsmail Mahir Paşa’nın başkanlığındaki heyetin geri çağrılmasını istemişlerdir⁶¹. Hafiye heyetinin varlığına rağmen olayların devam etmesi hafiye heyeti ile padişahı endişelendirmiş ve heyetin İstanbul’a dönmesi istenmiştir⁶².

İsmail Mahir Paşa heyeti, gizli cemiyetlerin ortaya çıkarılmasında beklendiği kadar başarılı olamamış ve heyetten birkaç kişi geride görevli bırakılarak Selanik’ten ayrılmak durumunda kalınmıştır. Hafiye heyeti cemiyetin şiddet politikasına karşı da herhangi bir varlık gösterememiştir⁶³. Balkanlar’da cemiyetin etkisi ile birçok olay yaşanmış ve olayları tahkik etmek isteyenler ile olayların yatışması yönünde görevlendirilen hey’et-i nasihalarda yer alanlar ölümle tehdit edilmişlerdir⁶⁴.

İsmail Mahir Paşa, Selanik’teki tahkikat esnasında gözünün önünde vurulan veya öldürülen hafiyeler görmüştür. Saray yanlılarına karşı cemiyetin şiddet politikası bir hayli etkili olmuştur. İsmail Mahir Paşa’nın araştırma heyetinden geride görevli bırakılanlardan Hakkı Bey Selanik’te 6 Temmuz günü⁶⁵, Manastır Topçu Alayı Müftüsü Mustafa Şevket Efendi ise 10 Temmuz günü öldürülmüştür. Alay müftüsünün öldürülmesine, Saray’a gönderdiği jurnaller ve Nazım Bey’in yaralanması sonrası Selanik’e gönderilen Ferik İsmail Mahir Paşa başkanlığındaki heyete, cemiyet ve olaylarla ilgili bilgi vermesinin neden olduğu düşünülmüştür⁶⁶.

Hafiye olarak bilinen alay müftüsünün, İsmail Mahir Paşa heyeti ile temas ettikten sonra padişaha bilgi vermek üzere İstanbul’a gitmek üzere ayrıldığı sırada öldürülmesi Padişah ve Selanik’teki heyet üzerinde çok büyük

⁶⁰ M.A.Z.C., İctima:21, 23 Haziran 1328 (1912), C.2, s.262.

⁶¹ Külçe, *a.g.e.*, s.81; Kabacalı, *a.g.e.*, s.85.

⁶² Külçe, *a.g.e.*, s.81.

⁶³ Ahmad, *a.g.e.*, s.19.

⁶⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:I, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s.463.

⁶⁵ Padişah yaverlerinden Sadık Paşa’ya İstanbul’a gitmek üzere bindiği Sidon vapurunda, Manastır Garnizon Komutanı Osman Hidayet Paşa’ya da Padişah iradesini okurken Manastır Kışlası önünde ateş açılmıştır. Ahmad, *a.g.e.*, s.25-26.

⁶⁶ Şükrü Bleda, İttihat ve Terakki fedaisi Abdülkadir Efendi tarafından Kolombo Oteli’nden çıkışta arabaya binerken vurulduğu bilgisini vermiştir. Kabacalı, *a.g.e.*, s.78-79; Külçe ise Akdağ Madeni kazasından ve nizamiye kıtaatı alay müftülerinden birinin sabahleyin trene binmek üzere Kolombo otelinden ayrıldığı esnada sekiz kurşunla yaralandığı şeklinde bilgi vermektedir. Külçe, *a.g.e.*, s.81; Mahmut Şevket Paşa da alay müftüsünün üç kurşun ile öldürüldüğü bilgisini vermiştir. M.A.Z.C., İctima:21, 23 Haziran 1328 (1912), C.2, s.262.

etki yapmıştır⁶⁷. Heyetin Selanik'ten İstanbul'a gitmek üzere yola çıkma kararında bu olayın etkisi görülmüştür.

Cemiyet daha o tarihte İsmail Mahir Paşa hakkında ölüm kararı vererek çoktan uygulamaya koymuştur. Heyet ve yaralı alay müftüsü⁶⁸ bir Yunan vapuru ile Selanik'ten ayrılmışlardır. Vapurun hareketi esnasında yangın çıkması kısa süreli telaşa neden olmuş ise de vapur yola çıkmıştır. Gelibolu sahilleri uzaktan görüldüğü sırada masa başında pokerle meşgul olan heyet üzerine tabanca ile ateş açılmış, açılan ateş sonucu iki kişi ölmüştür. Yapılan saldırıda iki kişi yaralanmış ve bir kişi de yara almadan kurtulmuştur⁶⁹. 12 Temmuz günü yapılan saldırıda⁷⁰ Paşa hafif şekilde yaralanmıştır⁷¹.

İsmail Mahir Paşa İstanbul'a döndükten sonra Hüseyin Hilmi Paşa ve diğer yüksek rütbeli zabıtların Saray'a karşı ihanet içinde olduklarını ileri sürerek ortalığı karıştırmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa ve yüksek rütbeli zabıtlar ile yetinmeyen İsmail Mahir Paşa, Avlonyalı Ferit Paşa'nın damadı Ali Paşa hakkında da iddialarda bulunmuştur. İsmail Mahir Paşa iddialarında önemli ölçüde haksız olmasa da sonuçta takdir görmeyerek Bursa'ya sürgün edilmiştir⁷². Bu sürgün Mehmet Ferid Paşa'nın sadrazamlığı döneminde gerçekleşmiştir⁷³.

II.Meşrutiyetin İlanı

Niyazi Bey'in silahlı adamlarını yanına alarak 3 Temmuz'da dağa çıkmasıyla II. Meşrutiyetin ilanı yönünde düğmeye basılmıştır. Enver, Eyüp Sabri, Selahaddin, Hasan Tosun ve Muhtar beyler de birlikleri ile dağa çıkmışlardır. Bu zabıtların ordu komutanlığına gönderdikleri telgraflar, askeri ve sivil yöneticiler ile hafiyelelerin raporları fazlasıyla Abdülhamid'i endişelendirmiştir. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa örgütün eriştiği gücü görerek saraya sürekli bilgi vermiş olsa da İttihatçıları ele vermemiştir⁷⁴.

⁶⁷ Bayur, *a.g.e.*, Cilt:I, Kısım I, s.465.

⁶⁸ Külçe, 8 kurşunla yaralanan müftünün yaralı olarak vapura bindirildiği bilgisini de vermektedir. Oysa otelden çıkarken öldürüldüğü için bu bilgi doğru değildir. Y.n.

⁶⁹ Tabancasını denize atan kişi güverteye yolcular arasına karışarak izini kaybettirmiştir. Bu kişi Selanik Hukuk mektebi öğrencisi bir gençtir. Külçe, *a.g.e.*, s.81.

⁷⁰ Kabacalı, *a.g.e.*, s.79

⁷¹ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – II Nasıl Yaşadı?*, Akıl Fikir Yayınları 2. Baskı İstanbul 2018, s.29.

⁷² Ahmad, *a.g.e.*, s.19.

⁷³ *Serbisti*, 21 Teşrin-i Sani 1324/4 Aralık 1908, Numara:19.

⁷⁴ Kabacalı, *a.g.e.*, s.75.

Dağa çıkanları cezalandırmak ve cemiyetin faaliyetlerini engellemek için gönderilen Birinci Ferik Şemsi Paşa'nın Atıf Bey tarafından Manastır'da öldürülmesi üzerine Teftiş-i Askeri Komisyonu üyelerinden Müşir Osman Paşa Manastır fevkalade kumandanlığına atanmıştır⁷⁵. Niyazi Bey'in Resne Taburu ile Eyüp Sabri Bey'in Ohri Taburunun Osman Paşa'yı⁷⁶ ikametgahından kaçırarak Resne'ye götürülmesi olayların bastırılacağına dair inancı tamamen ortadan kaldırmıştır.

Meşrutiyet'in ilanına doğru olaylar hız kazanırken henüz Abdülhamid boy hedefi haline gelmemiştir. Boy hedefi haline gelenler daha ziyade hafiyeler ile çevreleri olmuştur⁷⁷. Durum İstanbul tarafından kontrol edilemez hale gelmiş, gönderilen Anadolu askerleri de başarı sağlayamamıştır. Otuz yıl susmuş insanların politik coşkusu ortaya çıkmış, asker - sivil aydınların Balkanlarda başlattığı hareket tüm ülkeye yayılmıştır. Bu arada din, dil ve milliyet farkları da birbirine karışmıştır. Çeteler silahları ile dağdan inerek geçit resmi yapmaya, Hristiyanlar cemiyetler kurarak örgütlemeye başlamıştır. Bu önemli gelişmeler yaşanırken, Türkler henüz “*yalnız kalabalık*” olmaktan kendilerini kurtaramamıştır. Sonunda ardı arkası kesilmeyen miting ve gösteriler II. Meşrutiyetin ilanını kaçınılmaz kılmıştır⁷⁸.

Padişahın direnmekten vazgeçip yeniden meşrutiyeti ilan etmesiyle cemiyet önemli bir başarı ve güç elde etmiştir⁷⁹. Halk meşrutiyetin ilanını büyük coşku ile karşılamış, her yerde heyecan ve sevinç yaşanmaya başlamıştır. Başta Selanik, İstanbul ve Manastır olmak üzere her tarafta özgürlük kutlamaları ve şölenler yapılmıştır. Bazı yerlerde sınırlar aşılmış, zaptiye memurları dövülerek işlerinden atılmış, hapisaneler boşaltılmış, adi suçlular dahi serbest bırakılmıştır. Kolluk kuvvetlerine karşı takınılan bu olumsuz tutum özellikle İstanbul'da asayişî zayıflatarak, güvenliğin tehlikeye düşmesine yol açmıştır⁸⁰.

Aşılan sınırdan hafiyeler de paylarını almışlar, meşrutiyetin ilanı günü Selanik'te sabah kışla dolaylarındaki mezarlıkta hafiye oldukları konuşulan Kanun yüzbaşısı İbrahim, Merkez kumandanlığında kanun zabıtlığı yapan

⁷⁵ Kuran, *a.g.e.*, s.308-309.

⁷⁶ Kabacalı, *a.g.e.*, s.78.

⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 4.Baskı, İstanbul 2016, s.122.

⁷⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.123.

⁷⁹ Ahmad, *a.g.e.*, s.31.

⁸⁰ Abdullah İslamoğlu, *II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet*, Gökkuşbu Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s.69.

süvari yüzbaşısı Ali ve bir sivil öldürülmüştür⁸¹. Hafıye oldukları veya hafiyelik yaptıkları gerekçesi ile II. Meşrutiyetin ilanı öncesi öldürülenler olduğu gibi II. Meşrutiyet sonrası da bu öldürme olayları devam etmiştir. Hafiyelere karşı cemiyetin hesap sorma düşüncesi meşrutiyetin ilanı sonrası daha da yoğunlaşmıştır.

Meşrutiyetin ilanı ile bir anda mevcut devlet bürokrasisi nasıl hareket edeceğini bilememiştir. Halk ilk kez elde edilen özgürlüğün tam olarak anlamını bilmediği için kanun ve nizam kurumlarının çöktüğünü düşünmüştür. Ülkeye tam bir karışıklık ve belirsizlik hakim olmuştur. Halk her şeyi yapabileceği düşüncesine kapılmıştır. Trabzon'da halk valinin işten el çektirilmesini, el çektirilmediği takdirde valiyi makamından zorla indireceklerini bildirmiştir. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa bu durumda valiyi görevden almak durumunda kalmıştır. Konya ve Bursa'da padişahın hafiyelerinin bir kısmı kovulmuş bir kısmı da hapsedilmiştir. Rüşvetçi ve ehliyetsiz olduğu iddiasıyla birçok memur listeleri hazırlanarak valilere sunulmuş ve işten atılmaları istenmiştir⁸². II. Meşrutiyet İsmail Mahir Paşa'nın Bursa'ya sürülmesinden birkaç gün sonra ilan edilmişti. İsmail Mahir Paşa bu gelişme üzerine Bursa'dan firar ederek İstanbul'a dönmüştür⁸³. İstanbul o günlerde eski rejim mensuplarının cezalandırılmasını önleyecek ve halkı kontrol altında tutacak bir otoriteden yoksun kalmıştır.

İttihat ve Terakki bir anda meşrutiyetin ilanı ile hazırlıksız yakalanmıştır. O günlerde kabine üyeleri dahi inisiyatif alamamış ve seyirci durumuna düşmüşlerdir. Abdülhamid ise fırsattan istifade ederek itibarını ve durumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır⁸⁴. Cemiyet ilk olarak II. Abdülhamid'in casusluk ağını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Padişah, Küçük Sait Paşa'nın tavsiyesiyle bütün siyasi suçlular ve sürgünler için⁸⁵ 25 Temmuz günü genel af çıkarmıştır. Bu arada 30.000 kişilik hafıye teşkilatı dağıtılmıştır⁸⁶. Hafiyelere tepki duyulmasında hafiyeler ile II. Abdülhamid döneminin özdeşleştirilmesi etkili olmuştur⁸⁷.

⁸¹ Duru, *a.g.e.*, s.39, Daha öncede hafiyelerin öldürülmesine yönelik planlar yapılmıştır. Kazım Karabekir, İstanbul teşkilatlanması sırasında Talat Bey'in hafıye Refik Paşa'nın öldürülmesine karar verdiğini ve bunun nasıl organize edileceğini Avukat Baha Bey'e mektupla bildirdiğini belirtmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.281; Hafıye Eczacı Refik Paşa için bkz. Mahmud, *Hafiyelerin Listesi*, Cüz:2 İstanbul 1909, s.82-83.

⁸² Ahmad, *a.g.e.*, s.31.

⁸³ Kabacalı, *a.g.e.*, s.85.

⁸⁴ İslamoğlu, *a.g.e.*, s.69.

⁸⁵ Ahmad, *a.g.e.*, s.32.

⁸⁶ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Zeus Kitabevi, İzmir 2005, s.28.

⁸⁷ Kabacalı, *a.g.e.*, s.80.

26 Temmuz Pazar günü gazeteler hafiyeleşimin kaldırılmasına dair tebliği yayınlamıştır⁸⁸. Meşrutiyet'in ilanından sonra Abdülhamid; otuz yıllık hakimiyetini kendi elleriyle tasfiye etmiş, Saray'ın hakimiyetini ortadan kaldırmış, hafiyeleşimin ve sansürün tarihe karıştığını ilan etmiştir. 1 Ağustos tarihli padişah iradesi bu durumu açıkça ilan etmiştir⁸⁹.

İsmail Mahir Paşa, Bursa'dan firar ederek İstanbul'a gelmiştir. Hafiyeleşimin kaldırıldığı 26 Temmuz günü Sadaret Makamına Harbiye Nezareti tarafından eski Askeri Okullar müfettişi İsmail Paşa ile Bursa'dan firar ederek İstanbul'a gelen Ferik İsmail Paşa aleyhine ahalinin saldırıda bulunacağından kendilerinin korunması gerektiği beyan edilmiştir. Bu amaçla paşaların merkez kumandanlığına gönderilmeleri için yanlarına zabıtlar verilmesi istenmiştir⁹⁰. İsmail Mahir Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da Harbiye Nezaretinde bir süre tutuklu kalmıştır⁹¹.

İttihat ve Terakki Meşrutiyetin ilanı sonrası hükümet olamamanın ciddi sıkıntıları içerisindeydi. İktidarda Küçük Sait Paşa hükümeti bulunuyor, hükümet İttihat ve Terakki adına Selanik'ten İstanbul'a gelen Talat ve Cavid Beyler vasıtasıyla Meclis çalışmalarında ayak sürümekle itham ediliyordu. Küçük Sait Paşa ise Harbiye, Bahriye ve Şeyhülislamlik makamları atamasının Padişah tarafından yapılmasını cemiyete kabul ettirmeye çalışıyordu⁹². Şeyhülislam Cemaleddin Efendi bu durumun Kanun-ı Esasiye aykırı olacağını söyleyerek buna itiraz ediyordu. Bu Sait Paşa'nın istifa etmesinde etkili bir gelişme oldu⁹³.

Kanun sınırları içerisinde kalmaya çalışan hükümet ile cemiyet arasında bir çekişme yaşanıyordu. İttihatçıların elinde pek çok kişi hakkında Meşrutiyet karşıtı oldukları iddiasıyla işlem yapmak istedikleri halde somut delil bulunmuyordu⁹⁴. Buna rağmen devlette görev yapmış pek çok sivil, asker ve polis açığa alınmaya devam ediliyordu.

Küçük Sait Paşa hükümetinin istifası ile yeni hükümet Kamil Paşa tarafından 6 Ağustos günü kuruldu. Hükümetin kurulduğu gün sabık serasker Rıza Paşa küçük oğlunun Vanıköy'deki hanesinde hasta iken tutuklandı. Paşa,

⁸⁸ Karabekir, *a.g.e.*, s.337.

⁸⁹ Tunaya, *a.g.e.*, s.122. Emre Gör, hafiye teşkilatının lağvediliş tarihini 29 Temmuz 1908 olarak vermiştir. Gör, *a.g.e.*, s.49 ve 125.

⁹⁰ BOA. BEO.3371.252814.1, s.1-2. (26 Temmuz 1324- 8 Ağustos 1908)

⁹¹ *Sabah*, 4 Kanun-ı Evvel 908, Numara:6894.

⁹² Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s.101.

⁹³ Kuran, *a.g.e.*, s.310.

⁹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:I, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s.129.

bu durum karşısında “hiçbir kanuna, hiçbir hükme müstenid olmaksızın tevkifhaneye giriyor idim” demiştir⁹⁵.

Hükümetin kurulmasından üç gün sonra 9 Ağustos günü İsmail Mahir Paşa ve Mekatib-i Askeriye Müfettişi (Zülüflü) İsmail Paşa İstanbul’da tutuklanmıştır⁹⁶. İsmail Mahir Paşa’nın tutuklanması kısa süreli olmuş ve serbest bırakılmıştır. Ancak, görevlerine son verilen ‘bendegan’ ve ‘yaveran’ arasında yer alıyordu⁹⁷.

Kamil Paşa Hükümeti (6 Ağustos-14 Şubat 1908) döneminde⁹⁸ seçimler yapılarak meclisin toplanması sağlanmıştır. Cemiyetin ileri gelenlerinin hükümetin işlerine müdahalede bulunmaları cemiyet ile hükümetin arasını açmıştır⁹⁹.

Galata Köprüsü üzerinde Hasan Fehmi’nin suikaste uğrayarak öldürülmesi muhaliflerin susturulmasına yönelik kötü bir başlangıç olmuştur. Birkaç ay sonra Çemberlitaş’ta konağının civarında İsmail Mahir Paşa öldürülmüştür. Hasan Fehmi ve daha sonra işlenen Ahmet Samim cinayeti kadar ses getirmese de bu siyasi cinayet de önemsiz değildir. Çok çabuk unutilan bu cinayetin de diğerleri gibi katili¹⁰⁰ veya katillerinin bulunmaması da ilginçtir.

İsmail Mahir Paşa’nın Tutuklanması ve Yaşananlar

II.Abdülhamid’in eski yaverlerinden ve yüksek rütbeli “Ejderha” hafiyelerinden¹⁰¹ İsmail Mahir Paşa cinayetle ilgisi olduğu zannıyla durumu incelenmek üzere tutuklanarak bir süre hapiste tutulmuştur. Tutuklanma nedeni çok açık bir şekilde belirtilmemiştir. Bu sırada serbest bırakılması için araya girenler dahi olmuştur. Bunlardan birisi Londra’da yayınlanan “Albaniya” gazetesi müdürü Faik Koniça idi. Sadarete gönderdiği 28 Ekim 1908 tarihli dilekçesinde; kendisinin Arnavut olduğunu söyleyerek, Arnavutluk’ta tanınan bir aileye mensup olan İsmail Mahir Paşa’nın tutuklanmasını şaşkınlıkla haber aldığını belirtmiştir. Koniçe, satırlarına Paşa’nın hayatında hiçbir haksız muamelede bulunmadığını, otuz altı yıl

⁹⁵ Hasan Ali Polat, İkinci Meşrutiyet’in İlanı Sonrasında “Devr-i Sabık” Memurlarının Durumları, *Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:17, Ocak 2019, s.147.

⁹⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, 7. Baskı İstanbul 2015, s.193.

⁹⁷ Kabacalı, a.g.e., s.85.

⁹⁸ Bayram Kodaman, II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914), <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=286950> (27 Aralık 2019)

⁹⁹ Kuran, a.g.e., s.310-311

¹⁰⁰ Refi’ Cevad Ulunay, *Sayı Fırtınalar*, A Yayınevi, İstanbul 1955, s.201 ve 204-205.

¹⁰¹ Kabacalı, a.g.e., s.84.

hükümet-i seniyyeye sadık hizmetlerde bulunduğunu, kendisine önceki dönemde kötü muamelede bulunulduğunu ve meşrutiyet aleyhinde bulunmaya gücü yetecek biri olmadığını eklemiştir.

Koniçe soruşturma tedbirleri amacıyla tutuklu ise yapılanın haksızlık olduğunu, kendisine bir kısım suçlamalar yapılıyorsa tutuklanmasına neden olan suçunun, tahliye edilen binlerce kişiden daha ağır olup olmadığı sorununun bahis mevzu olduğunu, eski bir askerin sorumsuz halkın elinde bulunması keyfiyetinin büyük üzüntü nedeni olduğunu, bu nedenle İsmail Mahir Paşa davasının inceleme yapılarak adalet ve hakkaniyet ile değerlendirilmesini istemiştir¹⁰².

İsmail Mahir Paşa kendisi de Sadarete telgraf çekerek; öncelikle millet için Kanun-u Esasinin güvenliği sağlayacağını, Anayasanın tamamen korunması ve uygulamasının sadakatle yapılmasını gerektiğini belirtmiştir. Paşa, aykırı davranışların anayasayı hükümsüz bırakacağından bahisle konuyu kendine getirerek; *“Şu halde kırk bu kadar günden beri devam eden mahbusiyetim kanunun hangi bendine mutabıktır. Gösterilmesi, değil ise tahliyemi yine Kanun-u esasi namına talep eylerim”* demiştir¹⁰³.

İsmail Mahir Paşa'nın eşi Safiye Hanım da gönderdiği birçok dilekçe ile eşinin haksızlığa uğradığını belirterek serbest bırakılmasını istemiştir. Safiye Hanım 26 Eylül 1908 tarihli Sadrazam Paşaya çektiği telgrafta hallerinin acınacak durumda perişan olduğunu, eşinin 50 gündür tutuklu bulunduğunu, her nereye müracaat ettiyse karşılık bulmadığını ve çocuklarına bakmakta zorlandığını belirterek; *“Feryatlarına tahammül edemiyorum. Ya bunun icabına bakınız veya merciini gösteriniz müracaat edeyim. Bütün yollarda hürriyet, adalet diye bağırıyorlar, adalet hürriyet bu mudur? Bunun bize şumülü yok mudur? Bunca senedir dağlarda taşlarda çektiğimiz meşakkatin semeresi bu mudur? Evlatlarımı sokaklarda süründürmek adalet midir?”* diyerek bir kez daha eşinin tahliyesini istemiştir¹⁰⁴.

30 Eylül 1908'de yine Sadrazam Paşa'ya çektiği telgrafta; yine eşinin iki aydan beri mahkeme edilmeksizin tutuklu olduğunu, iki gün önce telgraf çektiği halde bir sonuç alamadığını ve bu işe bakılmayacak olur ise nereye müracaat edilmesi gerektiğini sormuştur. Ayrıca, kendilerini halsiz bırakan bu zulümlerin son bulmasını ve çocuklarının perişan olduğunu belirttikten sonra *“artık insaf merhamet buyurunuz. Ya tahliyesini emrediniz ya merciini gösteriniz”* ¹⁰⁵ demiştir. 4 Ekim 1908 tarihli Sadaret Makamına çektiği bir

¹⁰² BOA. BEO.003417.256266.003 s.3.

¹⁰³ BOA. BEO.003417.256266.003 s.15. (4 Eylül 1324)

¹⁰⁴ BOA. BEO.003417.256266.003 s.11. (13 Eylül 1324)

¹⁰⁵ BOA. BEO.003417.256266.003 s.12. (17 Eylül 1324)

başka telgrafta; haklarında reva görülenin zulüm değil, büyük zulüm olduğunu ve eşinin tahliyesine cevap beklediğini belirtmiştir¹⁰⁶.

14 Ekim 1908’de Harbiye Nezareti tarafından Sadaret Makamına İsmail Mahir Paşa ve eşinin çektiği telgraflara dair inceleme yapıldığı bilgisi verilmiştir. İsmail Mahir Paşa’nın Zabtiye Nezaretince tutuklanma nedeninin bilinmemekle birlikte, bir tür alçak cinayetle ilgisi olduğu zannıyla durumunun incelendiğini, şayet öyle bir suçu olmadığı anlaşıldığı takdirde kanun ve adalet çerçevesinde gereğinin yapılacağı bildirilmiştir¹⁰⁷. Yani tahliyesine engel bir durum kalmayacağı belirtilmiştir. Bu arada tahliye olup olmadığına dair bir bilgi olmasa da Harput’a gönderilmesinin gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Harbiye Nezareti’nin 18 Kasım 1908 tarihli yazısında “*Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari silkinden*” açıkta bulunan İsmail Mahir Paşa’nın hakkında gereken işlem yapılmak üzere Harput’a iğrama (borcunu ödemeye) gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁸.

İsmail Mahir Paşa’nın Son Günlerde Yaşadıkları

İsmail Mahir Paşa, Bursa’dan İstanbul’a döndükten sonra güvenliğine dair endişeleri artmıştır. Uşaklarına kapının açılmamasını ve kapıya gelenlerin önce pencereden bakılarak kim olduklarının öğrenilmesini tenbih etmiştir¹⁰⁹. Paşa, II. Meşrutiyet’in ilanı ile oluşan siyasi ortamın kendisi için sıkıntılı sonuçları olabileceğini düşünerek ortalarda görünmek istememiş ve mecbur kalmadıkça konağından dışarı çıkmamıştır.

Günler böyle geçerken kendisine 1 Aralık 1908 akşamı Yıldız Sarayından “*Mabeyn Başkatibi Hazreti Şehriyari Cevad*” imzalı bir telgraf gelmiştir¹¹⁰. Telgrafta “*Vusul telgrafda sivil olarak doğruca mabeyn-i hümayun-ı mülükhaneye gelmeleri iradeyi seniye hazret-i hilafetpenahi*

¹⁰⁶ BOA. BEO.003417.256266.003 s.9. (21 Eylül 1324)

¹⁰⁷ BOA. BEO.003417.256266.003 s.17. (1 Teşrin-i Evvel 1324)

¹⁰⁸ Aynı yazıda Mekatib-i Askeriye Nazır-ı saniliğinden açıkta bulunan Rıza Paşa’nın da ileride başka bir yere tayin olunmak üzere şimdilik Üçüncü Ordu-yu Hümayun açığına iğramı istenmiştir. BOA. BEO.İ.AS.00077.00020.001 (5 Teşrin-i Sani 1324 – 10 Teşrin-i Sani 1324) s.1, 2 ve 4. BOA. BEO.003445.258312.001 (17 Teşrin-i Sani 1324)

¹⁰⁹ Gazete “*el-hainü haij*”, “*hainler korkaktır*” sözü gereğince diyerek tenbihe dair bilgi verilmiştir. Sabah, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

¹¹⁰ BOA.Y.A.HUS. 00526.00011.001 (18 Teşrin-i Sani 1324) s.1 Bu telgrafın 1 Aralık günü akşamı gelmesi mümkün değildir. Çünkü 1 Aralık günü konu tahkik edilmeye başlanmıştır. Bir gece önce gelmiş olması gerekir. Bu da 31 Kasım 1908 akşamı geldiğini göstermektedir. Paşa Ali Cevad Bey’e cevabi telgrafı 31 Kasım akşamı ya da en geç 1 Aralık sabahı göndermiş olmalıdır. Çünkü Saray hemen harekete geçerek küçük bir tahkikat arkasından Sadaret Makamını bilgilendirmiştir. Y.n.

iktizasından idiğü bildirilür” denilmiştir. Telgrafın matbu kağıdı üzerinde tarih, keşide mahalli ve saati, veren ve alan memurların imzası yer almıştır¹¹¹. Yani telgraf matbu kağıdı üzerinde şüphe duyulacak hiçbir hata yer almamıştır.

İsmail Mahir Paşa telgrafın içeriğini inceledikten sonra, kendisinin ortalık karardıktan sonra mabeyne çağrıldığını anlamıştır. Hünkar tarafından kendisine gizli bir görev verileceğini tahmin etmiş, ancak bu görev için davete icabet etmek mi, etmemek mi gerektiği konusunda şüpheyne düşmüştür. İhtiyatlı hareket ederek¹¹² önce Ali Cevad Bey’e cevabi bir telgraf göndermiştir. Telgrafında “*Bugün saray-ı hümayuna gelmekliğim mukteza-yı emr-ü ferman-ı hümayuundan olduğunu mutazammın telgrafnamenizi aldım. Ancak hanemden yalnız çıkmağa cesaret edemediğim cihetle bir memur izamını ve keyfiyetin Harbiye Nezaretine işarını istirham ederim*” demiştir. Ali Cevad Bey cevabi telgrafi alınca, Paşa’ya telgraf göndermediği için şüphelenmiştir. Ali Cevad Bey hemen durumdan II. Abdülhamid’i haberdar etmiştir. Padişah II. Abdülhamid telgraf çekilmesi için hiç kimseye emir vermediğini belirterek, Sadrazam tarafından olayın tahkik edilmesi amacıyla telgrafın sadrazama iletilmesini istemiştir¹¹³.

Saraydan, Sadarete Makamına telgrafla ilgili olarak gönderilen 1 Aralık 1908 tarihli yazıda; imza sahibi kitabet dairesi veya Saray-ı Hümayun’dan hiçbir tebliğin söz konusu olmadığı, bu yolda bir telgrafın Paşa’nın kendisi tarafından gönderilmesi mümkün olabileceği gibi teşebbüsündeki niyet anlaşılamadığından telgrafın tahkik edilerek saraya gerekli bilginin verilmesi istenmiştir¹¹⁴. Yapılan ilk tahkikat sonucunda Yıldız merkezinden veya diğer bir merkezden bu şekilde bir telgraf çekilmediği anlaşılmıştır¹¹⁵.

Sadaret Makamı aynı gün konuyla ilgilenererek, İsmail Mahir Paşa’yı akşam görüşmek için haber göndermiştir. Paşa bir buçuğa doğru Bab-ı Aliye gelmiş ve Harbiye Nazırının da hazır bulunduğu görüşmede telgraf kendisine

¹¹¹ BOA.Y.A.HUS. 00526.00011.001 (18 Teşrin-i Sani 1324) s.1; Ziya Şakir telgrafın “*Bu ve yahut yarın akşam, yatsı zamanına doğru Mabeyni hümayuna teşrifiniz, irade-i seniye-i hazreti padişahı iktizasındandır*” şeklinde olduğunu ve 21 Kasım 1908 akşamı gönderildiğini belirtmektedir. Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29. Ancak telgrafın 21 Kasım akşamı gönderildiğine dair başka hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Y.n.

¹¹² Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29.

¹¹³ *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, (II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey’in Fezleke’si) Yayına hazırlayan: Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayını, 4. Baskı, Ankara 2014, s.26.

¹¹⁴ BOA. İ.HUS.00171.00133.001 Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesinden yazılan yazı. (19 Teşrin-i Sani 1324)

¹¹⁵ *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, s.26.

gösterilmiştir. Dün akşam saat üçte hanesinde yatmış iken kendisine getirip verildiğini belirtmiştir. Saraydan böyle bir telgrafın çekilmediği ve kendisindeki telgrafın sahte olduğu anlaşılmıştır. Sadrazam konuyu Harbiye Nazırına havale ederek, yarın alınacak bilginin Saray ile paylaşılacağını bildirmiştir¹¹⁶.

İsmail Mahir Paşa, bu gelişmeler yaşanırken durmamış, cemiyet tarafından Saray'a gitmesinin haber alındığı takdirde başının sıkıntıya gireceğini düşünerek görüşmek istemişti. Bu amaçla Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın Çarşıkapısı'ndaki konağına gitmiş ve Ali Rıza Paşa'yı durumdan haberdar etmiştir. Paşa;

"-Ne buyurursunuz Paşa hazretleri? Vakıa Zat-ı şahanenin irade-i seniyelerine muhalif hareket mümkün değildir. Ancak meşrutiyet devrinde olduğumuz için bir asker sıfatı ile gidip gitmemeyi zati devletinizden soruyorum" demiştir. Ali Rıza Paşa da bu işe müdahale etmek istemediği için:

"-Bu mesele, bizi taallük eder (alakalı) bir şey değildir. Hususidir. Siz bilirsiniz. İster gidiniz, ister gitmeyiniz", cevabını vermiştir.

İsmail Mahir Paşa telgrafın Saraydan gelmesi nedeniyle dönem kritik bir dönem olsa da bir türlü boş verememiştir. Kısa süreli bir tereddütten sonra Ali Rıza Paşa'ya;

"-Acaba, Sadrazam Kamil Paşa hazretlerinden de bir kere istizan etsem (danişsam) nasıl olur" diye garip bir sual sormuştur. Ali Rıza Paşa kısaca;

"-Vallahi, onu da siz bilirsiniz" cevabını vermiştir¹¹⁷.

İsmail Mahir Paşa istibdat döneminde devamlısı olduğu ve uzun zamandır ziyaret edemediği Yıldız Sarayı'na gitmeye can atmıştır¹¹⁸. Paşa, Harbiye Nazırının yanından ayrıldıktan sonra konağına gelmiş, ancak Harbiye Nazırı bu arada durumu Sadrazam Kamil Paşa ile paylaşmıştır. Saray tarafından sadrazam bilgilendirildiği için Paşa, o gün geç vakit Sadrazam ve Harbiye Nazırı tarafından Bab-ı Ali'ye çağırılmıştır. Burada bir görüşme yapılmıştır¹¹⁹. Paşa bu görüşmede Sadrazam ve Harbiye Nazırına kendisine

¹¹⁶ BOA.Y.A.HUS.00526.00011.002 (19 Teşrin-i Sani 1324) s.2.

¹¹⁷ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29.

¹¹⁸ Gazete *"Şu kadar ki Harbiye Nazırı Hazretlerinden yüz bulamamış. Vakitte geçmiş. Hanesine gelmiş"* bilgisi verilmiştir. *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

¹¹⁹ Aynı satırda *"akşam üzeri"* çağrıldığı bilgisi de vardır. *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

gönderilen telgrafi göstermiştir. Görüşme bitiminde tahkikatın derinleştirileceği belirtilerek Paşa konağına geri gönderilmiştir¹²⁰.

Çarşamba günü saat dört beş (22.30-23.30) sıralarında yapılan bu görüşmede¹²¹ telgrafi gören Harbiye Nazırı'nın Sadaret gibi telgrafın sahte olduğunu anlayarak saraya gitmemesinin isabet olduğunu kendisine söylediği belirtilmiştir¹²². Bu görüşme aslında telgrafın asılsızlığını ortaya çıkarmıştır¹²³. Ancak, Harbiye Nazırı durumun gazetede yer aldığı gibi yaşanmadığını, telgrafın sahte olduğuna teşhis ve saraya gitmemesinin isabet olduğuna dair bir tavsiyesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Paşa'nın ısrarla telgrafi göstererek gidip gitmemesi hakkında düşüncesini öğrenme isteği karşısında; "...mabeyne gidip gitmemek hususunda muhtar bulunduğu"nu, kendisi ile görüşme isteği ve tezkere yazılmasının aslı olmadığını söylediğini belirtmiştir¹²⁴.

İsmail Mahir Paşa Ali Rıza Paşa ile görüşmekle yetinmemiş, ertesi gün erkenden Bab-ı Aliye giderek telgrafi Sadrazam Kamil Paşa'ya göstermiştir. Kamil Paşa telgrafi okuduktan sonra Ali Rıza Paşa gibi ne yapacağını kendisinin bileceğini söylemiştir. Ancak padişahın tedbirsiz bir davranış sergileyip eski devrin bir halifesine aleni bir telgraf ile mabeyne davetine "*imkan ve ihtimal*" vermemiştir¹²⁵. Buradan Saray'ın sadareti konuyla ilgili bilgilendirip tahkikat başlatılmasını istediğinde, Sadrazam Kamil Paşa zaten İsmail Mahir Paşa'nın görüşmesi ile diğer bir kanaldan konu hakkında bilgi sahibi olmuştur. Nereden bakılırsa bakılsın, ister Sadrazam Saray tarafından konu ile ilgili bildirilmiş olsun, isterse İsmail Mahir Paşa ve/veya Harbiye Nazırı tarafından bilgilendirilmiş olsun bu konuda müdahil olmaktan uzak durmuştur.

İsmail Mahir Paşa'nın yanından ayrılmasından sonra Mabeyn Başkatibi Cevad Bey'e hususi bir tezkere yazarak Yıldız Telgrafhanesinden İsmail Mahir Paşa'nın saraya davet edilip edilmediğini sormuştur. Tezkereyi Cevad Bey'e götüren yaver, cevabı da beraberinde getirmiştir. Cevad Bey telgrafnameden ve İsmail Mahir Paşa'nın saraya davetinden kesinlikle bilgisi olmadığını belirtmiştir.

¹²⁰ *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, s.26.

¹²¹ Harbiye Nazırı zaman için "... Salı günü akşamı yani Çarşamba gecesi saat dört beş raddelerinde İsmail Paşa hanemize gelerek..." demektedir. *Servet-i Fünun*, 22 Teşrin-i Sani 1324 /5 Aralık 1908, (Gazetede tarih 4 Aralık 1908'dir) Numara:170.

¹²² *Servet-i Fünun*, 20 Teşrin-i Sani 1324 /3 Aralık 1908, (Gazetede tarih 2 Aralık 1908'dir) Numara:169.

¹²³ *Tanin*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:124.

¹²⁴ *Servet-i Fünun*, 22 Teşrin-i Sani 1324 /5 Aralık 1908, Numara:170.

¹²⁵ Şakir, İttihat ve Terakki – II, s.29.

Meclis-i Has günü olduğu için vükela toplandığı sırada Kamil Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı bir köşeye çekerek, İsmail Mahir Paşa'nın kendisine müracaatı ve bunun sonucundan söz ederek, telgrafın sahte olduğunu söylemiştir¹²⁶. Ali Rıza Paşa'da;

“-Şu halde, bu adamı tuzağa düşürmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tertip olunmuştur” demiştir. Buna rağmen ne Sadrazam ne de Harbiye Nazırı bu telgrafın sahte olduğundan İsmail Mahir Paşa'ya bahsetmemişlerdir. Bu arada bazı bilgilerin açık olmadığı anlaşılmaktadır. Sadaret ve Harbiye Nezareti büyük olasılıkla İttihat ve Terakki ile kendi başlarını derde sokmak istememişlerdir¹²⁷.

Gelişmelerden Saray, Sadrazam ve Harbiye Nazırı bilgi sahibi olduktan sonra bile İsmail Mahir Paşa tam olarak bilgilendirilmemiş, soruşturmanın genişletileceği söylenerek konağına gönderilmiştir¹²⁸. Bu bilginin açık şekilde kendisine bildirilmemiş olmasının diğer davet konusunda tedbirsiz davranmasında etkili olduğu düşünülebilir.

İsmail Mahir Paşa'nın Öldürülmesi

Sultanahmet civarında Binbirdirek'te İzzet Paşa'nın konağında yaşayan İsmail Mahir Paşa'nın¹²⁹ konağına 2 Aralık gecesi zabıt kıyafetli bir şahıs gelmiş ve hizmetçi kız tenbih üzerine pencereyi açarak “Paşa evde değil” demiştir. Aldığı cevaba rağmen zabıt kıyafetli şahıs ısrarla¹³⁰ kıza zarf içinde bir pusula vererek; “Paşayı Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri konağına çağırıyor gelsin” diyerek oradan ayrılmış. Kız pusulayı üst katta bulunan Paşaya vermiştir. Paşa pusuladaki -geceki mesele için görüşmemiz lazım, teşriflerinizi bekliyorum- cümlesini okuduktan sonra uşağı Mehdi'ye¹³¹ “Haydi benimle beraber gel. Beni Harbiye Nazırı istemiş, elbette hayırlı bir

¹²⁶ *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218, Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29, İsmail Mahir Paşa'ya tahkikatın derinleştirileceği bilgisi verilmiştir. *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, s.26.

¹²⁷ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29

¹²⁸ Kabacalı, a.g.e., s.87, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, s.26.

¹²⁹ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

¹³⁰ *Tanin*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:124.

¹³¹ Gazetede “Mehdi bin Cevahir” ve “Yanyalı Mehdi bin Cevahir” olarak geçmektedir. *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894, *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218, *Servet-i Fünun*, 20 Teşrin-i Sani 1324 /3 Aralık 1908, Numara:169. Tezkere sureti şöyledir: “Saadetlü Efendim Giceki mesele için görüşmekliğimiz lazımdır. Teşrifinize muntazırım. Fi 19 Teşrin-i Sani Sene 324. Harbiye Nazırı Ali Rıza.”

şeydir. Birlikte konağa gidelim”¹³² diyerek gece saat dört buçuk (23.00) sıralarında uşağını yanına almış ve konaktan ayrılmıştır¹³³.

Divanyolu’nda Sultan Mahmut Türbesi önüne geldiklerinde aniden önlerine çıkan zabıt kıyafetli bir şahıs tabanca ile ateş etmeye başlamıştır. Açılan ateş ile her ikisi de yaralanmıştır¹³⁴. Uşak Mehdi ifadesinde bu şekilde söylemesine rağmen Tanin gazetesi “...Rauf Beyin eczanesi köşesindeki sokağa saptığı zamanda atılan altı el silahtan evvela ikisi uşağın arkada bulunmasından naşi sağ koluyla sol kalçasına isabet etmiş ve sonra Paşa’nın arkaya dönmesiyle patlayan silah kalbine isabet ederek nezf-i dahiliyeden (iç kanamadan) birkaç dakika sonra müteessiren vefat etmiştir” şeklinde vermiştir¹³⁵. Gazetenin saldırının arkadan yapıldığı bilgisi ile Mehdi’nin saldırının önden yapıldığına dair ifadesi çelişmektedir. Bu hususta olayın tek canlı şahidi olarak uşağın verdiği bilgiye itibar edilmesi gerekmektedir.

İlk kurşunlar ile Uşak elinden ve ayaklarından olmak üzere üç yerinden yaralanırken, diğer kurşunlar İsmail Mahir Paşa’ya isabet ederek ağır yaralamıştır. Tabanca toplamda altı kez ateşlenmiştir. Polisler silah atıldığı haberini alarak hemen olay yerine hareket etmiştir. O sırada olay yerine gelenler tarafından İsmail Mahir Paşa ve uşağı Mehdi, Sultan Mahmut Türbesi karşısında köşe başında bulunan Hasan Rauf Bey’in¹³⁶ İstikamet Eczanesine götürülmüşlerdir. Eczanede İsmail Mahir Paşa tedavi edilmeye çalışılmış, ancak müdahaleye cevap vermemiştir. Paşa vurulduktan dört dakika sonra hiçbir şey söylemeksizin hayatını kaybetmiştir¹³⁷.

Olay yerine kısa süre sonra Dersaadet Bidayet Savcılığı Baş Muavini Tevfik Bey ile Zaptiye Nezareti’nden tabip Nikolai Efendi gelmişlerdir. Böylece Baş Muavin Tevfik Bey ve Dersaadet merkez komiseri ilk soruşturmaya başlamış, tabip Nikolai Efendi de öldürülen İsmail Mahir Paşa ile yaralanan Mehdi’yi muayene etmiştir.

Muayene sonucunda tabancadan çıkan kurşunun İsmail Mahir Paşa’nın sol tarafına isabetle kalbini parçaladığı ve sırtından çıktığı görülmüştür.

¹³² *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218.

¹³³ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

¹³⁴ Aynı gazete nüshasında arkadan ateş edildiği ve aniden önlerine çıkan zabıt zannedilen bir kişi tarafından vuruldukları bilgisi birlikte yer almaktadır. *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894, Tanin gazetesinde ise “...müsebbibleri firar etmişlerdir” denilmektedir. *Tanin*, 20 Teşrin-i Sani 1324/ 3 Aralık 1908 Numara:123. ‘Müsebbibleri’ diyerek gazete birden fazla kişi olduklarını düşündürmektedir. Y.n.

¹³⁵ *Tanin*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:124.

¹³⁶ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

¹³⁷ *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218, *Servet-i Fünun*, 20 Teşrin-i Sani 1324/3 Aralık 1908, Numara:169.

Paşanın iç kanamadan öldüğü anlaşılmış ve naaşı konağa gönderilmiştir. Uşağı Mehdi'nin muayenesinde ise elinden ve ayağından yaralandığı görülmüştür. Sorguya çekilmesinden sonra önce Hapishane-i Umumi Hastanesi'ne¹³⁸ oradan da Gülhane Seririyat Hastanesine gönderilmiştir.¹³⁹

İlk tahkikatta uşak Mehdi, Binbirdirek civarında Uzun Secaaddin Mahallesi bekçisi İbiş (Harputlu İbiş), Balcı Ticarethanesi hizmetlisi İbrahim ve Matbaa-i Osmaniye'de abone memuru Feyzi Efendilerin tek tek ifadeleri alınmıştır. Uşak Mehdi, önlerine çıkan asker kıyafetli biri tarafından önce kendisinin sonra paşanın vurulduğunu, ancak şahsı tarif edemeyeceğini, Bekçi İbiş ise uzun boylu, siyah kaput giymiş, ayağında çizme olan tekrar gördüğü takdirde tanıyacağı bir kişi olduğunu, kendisine “*Bekçi yukarıda revolver atılıyor*” diyerek aşağıya doğru gittiğini söylemiştir. Bekçi İbiş, ayrıca kendisi ile konuşan kişinin Fazıl Paşa karakoluna bilgi verdiğini jandarma neferinin kendisine söylediğini, kaç el silah atıldığını ise bilmediğini söylemiştir. Feyzi Bey de, Rauf Bey eczanesine dükkanın anahtarını almak için gittiğini geri gelirken beş altı el silah sesi duyduğunu, iki polisin ellerinde silah ateş edilen yere koştuklarını gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, arkasında kaput belinde kılıç, ayağında çizme giderken bir zabite “*Karakol nerede*” diye sorduğunu belirtmiştir. İbrahim Efendi ise silah sesi duyduğunu, Paşayı kimin vurduğunu bilmediğini¹⁴⁰, konaktan çağrılarak ifadesi alınan hizmetçi kız da

¹³⁸ O tarihlerde Sultanahmet'te bulunan eski İbrahim Paşa Sarayı “*Hapishane-i Umumiye*” ismiyle İstanbul'un en büyük hapishanesi idi. Bu hapishanenin bir de hastanesi bulunuyordu. Mücahit Özçelik, “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:14, Yıl:7, Güz 2011, s.27.

¹³⁹ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894. Gazetenin 3 Kanun-u Evvel 1908 tarihli nüshasında Çemberlitaş (Çemberlitaş) önünden geçerlerken bir zabitin revolverinden ateşlenen beş el mermi ile vuruldukları, iki merminin İsmail Mahir Paşa'ya isabet ettiği ve derhal vefat ettiği, uşağının tehlikeli şekilde yaralandığı ve soruşturma başlatıldığı bilgisi verilmiştir. *Sabah*, 3 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6893. Yer olarak “Çemberlitaş” ve “beş el” silah atıldığı bilgisine yer verilmiştir. Y.n.

¹⁴⁰ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894, İbrahim Efendi altı el silah sesi sonrasında elinde tabanca bulunan bir adamın Fazıl Paşa tarafına kaçtığını, biraz sonra iki polisin koşarak gelip araştırmaya başladığını, o arada şahsın Divanyolu'na çıkarak Kadırga'ya doğru gittiği bilgisini vermiştir. Boşboğaz gazetesi abone memuru (Boşboğaz ile Güllabi gazetesi) Feyzi Bey, Matbaa-i Osmaniye altındaki dükkanını kapadığı sırada silah sesi duyduğunu asker elbiseli birinin koşarak yanından geçtiğini ve “*Karakol yok mu?*” diye bağırdığını bildirmiştir. *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218. İfadelerde küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. Y.n.

başında püskül bulunan bir askerin tezkereyi getirdiğini ancak karanlık nedeniyle yüzünü görmediğini söylemiştir¹⁴¹.

Şahitler, genel olarak ateş edenin kim olduğunu bilmedikleri, katilin üzerinde asker kaputu ve belinde kılıç bulunması nedeniyle zabıt zannedilen bir kişi gördükleri, cinayeti işledikten sonra Fazlı Paşa tarafına yürüdüğü¹⁴², kendisini takip edenler olabileceği düşüncesi ile onları şaşırtmak için “*Burada karakol yok mu?*” diye bağırdığı¹⁴³ ortak bilgilerini vermişlerdir. Şahitler katilin sonra tekrar divan yoluna çıktığı ve orada “*Asker caddeye koş*” dediğini, bu sözleri telaşlı şekilde tekrar ettikten sonra Matbaa-i Osmaniye yanındaki sokaktan Kadırğa'ya doğru yöneldiği belirtilmiştir¹⁴⁴.

İkdam gazetesi, Sabah gazetesinin “*fili cerh ve katlin bir zabıt tarafından ika edildiğini*” yazmasını eleştirmiştir. Bu konuda şahitlerin ifadeleri ile kesin hüküm vermenin doğru olmayacağını, asker elbiseli denilmekle katilin zabıt değil hatta asker olduğuna bile hükmetmenin mümkün olmadığını belirtmiştir¹⁴⁵. Diğer taraftan yaşanan olay hafiyeleler üzerinde büyük bir korku yaratmış ve pek çoğu evlerinde saklanmaya başlamıştır¹⁴⁶.

Polis tarafından yapılan soruşturma evrakı ve doktor raporu Zabtiye Nezareti tarafından Adliye Nezaretine verilmiştir. Soruşturmayı sürdürmek üzere Bidayet Başsavcısı Muavini Tevfik Bey ile sorgu hakimi olarak Süleyman Sırrı Efendi görevlendirilmiştir.

Polis memurları öldürülen İsmail Mahir Paşa'nın konağına giderek maktulün üzerini aramışlar ve üzerinde bir tabanca ile bir zarf bulmuşlardır. Polisler bu telgrafi almak istediklerinde Paşa'nın kardeşi olduğunu söyleyen uzun boylu bir şahıs “*İsmail Mahir Paşa benim kardeşimdir. Ben kendisiyle*

¹⁴¹ *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218. Tanin, hizmetçi kızın karanlıkta püskülü gördüğü halde askerin yüzünü görmemiş olmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. *Tanin*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:124.

¹⁴² *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894, *Servet-i Fünun*, 20 Teşrin-i Sani 1324/3 Aralık 1908, Numara:169.

¹⁴³ *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218.

¹⁴⁴ *Sabah*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894, *Tanin*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:124, *Servet-i Fünun*, 20 Teşrin-i Sani 1324/3 Aralık 1908, Numara:169.

¹⁴⁵ *İkdam*, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218.

¹⁴⁶ Serbesti haberin sonunda “*Hafiyeleler için şu vaka üzerine en emin mahal adalar addolunmak lazım geliyor. Yahut tarik-i ahiret küşadedir*” ifadesi yer almıştır. *Serbesti*, 21 Teşrin-i Sani 1324/ 4 Aralık 1908.

dargınım. Fakat, bu telgrafi vermem” diyerek polislere Paşa’nın kardeşi vermemiştir¹⁴⁷. Maktulün naaşı 3 Aralık günü defnedilmiştir¹⁴⁸.

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa’nın imzasına sahip pusulanın İsmail Mahir Paşa’nın üzerinden çıkması dikkatleri Harbiye Nazırı üzerine çekmiştir. Gazeteler Harbiye Nazırından pusula ile ilgili olarak bilgi almaya çalışmıştır. Paşa, Sabah gazetesi muhabiri ile yaptığı görüşmede ilk olarak kendi tarafından böyle bir pusulanın yazılmış olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Paşa konuyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur;

“-Evvelki gece dört raddelerinde (10.30 gibi) burada oturuyor iken – İsmail Mahir Paşa geldi. Sizi görmek istiyor- diye haber getirmişlerdi. – Gelsin- diye cevap verdim. Biraz sonra nezdime geldi. Kendisi sivil kıyafet idi. -Mabeynden bir telgraf aldım. Beni oraya çağırıyorlar. Gideyim mi?- diye istizana geldim- sözlerini söyledi. –Ben buna bir şey diyemem. Gidip gitmemekte muhtarsın- cevabını verdim. Gitti. İki saat sonra tekrar geldi. – Düşündüm, gitmek olmayacak, vakit geçtir. Telgrafla cevap vereceğim- dedi. –Sen bilirsin- dedik, çıktı gitti.

Evvelki gün Meclis-i Vükelada iken sadrazam paşa mabeyn-i hümayundan bir telgraf aldı. Bunda –İsmail Mahir Paşa bi telgraf mabeyn-i hümayuna davet edildiğini ve Harbiye Nezaretine işar edilmedikçe gidemeyeceğine dair bir telgraf keşide etmiş. Kendisine öyle bir davet telgrafi keşide edilmemişti. -Tahkik-i keyfiye edilsin- emri mevcut olduğundan İsmail Paşa’dan tahkik-i keyfiyet edilmek üzere kendisi nezd-i sadrazamiye celb edilmiş ve hatta elinde bulunduğunu iddia eylediği telgrafnamede celb ettirülüp muayene olmuştur. Mahir Paşa bu telgrafnamenin bir suretini de nezdimde bırakmıştı. Agleb-i ihtimale (büyük ihtimalle) göre bu telgrafnamede tasni’ edilmiş (düzmece) bir şey idi. Benim Mahir Paşa’ya tezkere göndermiş olduğumu da dün sabah Mahir Paşa’nın biraderi Pertev Bey buraya geldiği zaman söylemiştir.

Bugün Adliye Nezareti istintak dairesinden iki memur nezdime gelip Mahir Paşa’nın nasıl geldiğini, nasıl izn ettiğini ve nihayet kendisine ne cevap vermiş olduğumu beyan ve ifade ederek ol babda tertip olunan kağıda vaz’ imza eyledim. İşte cereyan eden ahval bundan ibarettir.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ Bahsi geçen pusulanın zarfı ve telgraf olmalıdır. Y.n.

¹⁴⁸ Sabah, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

¹⁴⁹ Sabah, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6894.

Değerlendirme

İlk olarak dikkat çeken husus; Paşa'nın öldürülmesine kadar gelişmelerin bir derinliği olmasıdır. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa imzalı *“Geceki mesele için görüşmek üzere gelmeniz lazımdır”* şeklindeki pusuladan bir gece önceki görüşmenin suikastı planlayanlarca bilindiği anlaşılmaktadır. Daha önceki sahte telgraf, daha sonraki bu sahte pusula ve bir gece önce görüşülen konudan haberdar olduğu düşünüldüğünde cinayetin sadece basit bir öldürme olmadığı anlaşılmaktadır. Her şeyin önceden planlandığı ve dikkatle uygulamaya konulduğu aşıkardır.

İkinci olarak dikkat çeken husus; cinayet ile ilgili saat, kişi, durum, olay, olay yeri vs olarak birçok farklı bilgi olmasıdır. Bu bilgilerden biri Ziya Şakir'in İttihat ve Terakki II, Nasıl Yaşadı adlı kitabında İsmail Mahir Paşa'ya gelen düzmece Harbiye Nazırlığı davet pusulasının gece saat iki civarında bir kanun çavuşu tarafından kapıya getirildiği ve kapı açılınca çavuş tarafından pusula verilerek;

“-Paşa Efendi'ye söyleyiniz. Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri şimdi kendilerini görmek istiyor”, denilerek oradan derhal ayrıldığı,

Paşa'nın vurulduğu yer için, تنها olan sokakta bir havagazı fenerinin dibine geldiği sırada birbiri ardına üç el silah ateşlendiği, Paşa'nın yüzüstü yere düşerek tramvay yoluna doğru yuvarlandığı,

İsmail Mahir Paşa'yı davete gelen kanun çavuşu henüz çok uzaklaşmadığı için Ali Rıza Paşa'nın konağına koşarak nöbetçi yavere;

“-Efendim. İsmail Mahir Paşa'yı şimdi Divanyolu'nda vurdular. Vuranın arkasından koştuk, tutamadık” dediği,

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya haber verilince Paşa'nın;

“-Ne yapalım? Bu zavallının kaderi de böyle imiş. Cenazesini Harbiye Dairesi'ne kaldırsınlar. Katili de arayıp, bulsunlar”, emrini verdiği, Paşa'nın katilin aranıp bulunmayacağına emin olduğu halde inanmayarak bu emri verdiğini¹⁵⁰ belirtmiştir.

İfadelerdeki saat, kanun çavuşu, üç el ateş açılması, kanun çavuşunun konağa haber vermesi bilgilerinde farklılıklar vardır. Bir zabitten bahsedilmekte iken oysa burada ‘kanun çavuşu’ denilmektedir. Ayrıca altı el ateş edildiği bilinirken, pusulayı getiren kişi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁵⁰ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29.

“Doğmayan Hürriyet” kitabında Hasan Amca, cinayetten hemen sonrasında şahit olduğunu belirterek;

Gece saat 11.00 veya 12.00 sıralarında¹⁵¹ Sultan Mahmut türbesinin karşısındaki Arnavut kaldırımında yürürken “*bir dükkân kepenginin kapanması*”na benzer bir ses duyduğunu, beş on adım ilerisinde iki kişiden birinin ortadan kaybolurken diğerinin dizlerinin üzerine çöktüğünü ve kalkmak ister gibi hareket etmeye çalıştığı halde kalkamadığını, yerdeki kişinin;

“*-Paşayı vurdular. Nah*”, diyerek karşı kaldırımdan Kadırga istikametinde normal adımlarla uzaklaşan bir pelerinli karaltıyı gösterdiğini, sağına döndüğünde ortadan kaybolan kişiyi duvar dibinde yığılıp son nefesini almakta bulduğunu, köşe başında “*Rauf Eczanesi*” kapısından kafasını uzattığını gördüğü eczacıya seslenerek;

“*-Adam vurmuşlar, gel de yardım edelim.*” dediğini, eczacı gelirken pelerinli karaltının kaybolduğu yerden bir bekçinin koşarak geldiğini, bekçinin soluk soluğa bir zabitin kendisine bir adamın vurulduğunu, koş dediğini söylediğini, orada beliren bir başka adamın sert şekilde bekçiye;

“*-Zabit olduğunu ne biliyorsun?*” deyince Bekçinin;

“*-Hayır bilmiyorum, zabit gibi bir şey dedim*” diyerek sözlerini tevvil ettiğini, iki yaralının eczaneden içeri sokulduktan birkaç dakika sonra Paşa’nın hayatını kaybettiğini,

Bu arada İsmail Mahir Paşa’nın eşinin olay yerine geldiği Hasan Amca’nın Paşa’nın eşine;

“*-Hanımefendi, Paşa ağırca yaralıdır. Belki heyecan verirsiniz, fena bir şey olur, şimdi getireceğiz*” diyerek eve gitmesini teklif ettiği, kadın şüpheli bir bakış ile metin şekilde “*Peki*” diyerek Sultanahmet istikametinde yürüdüğü ve cenazenin daha sonra konağına götürüldüğü¹⁵² bilgisini vermiştir.

¹⁵¹ Şakir, suikast saati olarak gece 02.00’yi verirken Hasan Amca gece 11.00-12.00 saatleri aralığını vermektedir. Gece 11.00-12.00 arası daha makul bir saat görünmektedir. Y.n.

¹⁵² Hasan Amca (Hasan Vasfi Kızıtaşı), *Doğmayan Hürriyet, Yarıda Kalan İhtilal*, Alfa/Arşiv yayınları, İstanbul 2013, s.205-207. Hasan Vasfi Kızıtaşı, cinayeti kimin işlediği konusunda bilgi sahibi olmasa da “*Mağdur mu, onu bilmiyorum*” diyerek, cinayetin siyasi olduğuna dair düşüncesini paylaşmaktan geri kalmamıştır. Değerlendirmesinde “*İsmail Mahir Paşa’nın o gün işlediği bir günah yoktu... Tetkikime nazaran bu adam sadece bir Arnavut asılzadesiydi ve Şemsi Paşa’nın akrabası. Bu itibarla korkulacak zararlı bir adam olarak seçilmişti. Cereyan eden vukuata nazaran bunun reaksiyoner bir karakteri olması lazım geliyordu. Bu kadar!...*

Belki bu doğrudur, ama bu işi böyle mahdud ve bu mahiyette teşebbüslerle halletmek mümkün olacağını kabul etmek zordu” demiştir. Hasan Amca, a.g.e., s.208.

Hasan Amca'nın olay yerinde oluşu ve bu kadar bilgiye sahip olduğu düşünüldüğünde şahit olarak ifadesine neden başvurulmadığı Hasan Amca ve Zabtiye Nezareti açısından çok düşündürücüdür.

Paşa'nın ölümü resmi kayıtlara “ *Bu akşam saat beşi çarek geçerek (11.45) meçhul bir şahıs İsmail Mahir Paşa'nın Sultan Mahmut Türbesi civarındaki konağına giderek Harbiye Nazırının kendisini istediği bahanesiyle sokağa çıkararak konağa yüzelli metre kadar mesafede*” tabanca ile önce uşağını yaralayarak sonra Paşa'yı öldürerek kaçmıştır. Bunun üzerine zabıtaca katili araştırmak için umumi durum soruşturulmaya başlanmıştır¹⁵³ şeklinde geçmiştir. Bu bilgiden Paşa'yı düzmece pusulayı konağa getiren kişinin öldürdüğü anlamı çıkmaktadır. Oysa bunu doğrulayacak başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Sadrazam Kamil Paşa, Ferik İsmail Mahir Paşa'nın öldürüldüğü gece bir meçhul şahıs tarafından hile ile konağından çıkarıldığını belirterek, O'nu konağından çıkaran telgrafın öldüren meçhul kişi tarafından tertip olunduğu ihtimaline dikkat çekmiş, ancak katilin tutuklanması halinde hakikatin ortaya çıkmasının mümkün olduğuna dikkat çekmiştir¹⁵⁴.

Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey ise İsmail Mahir Paşa'nın Saray'a davet edildiğini bildiren ve hükümete verilen telgrafın aslının tahkikat esnasında hakikatin meydana çıkarılması için incelenmesine gerek görüldüğünü belirtmiştir¹⁵⁵.

Ali Cevat Bey Fezleke'sinde önce İsmail Mahir Paşa'ya Saray'a gelmesi hususunda bir ferman buyrulduğunu, ancak Paşa'nın şüphelendiği için tahkikat yaptığı ve tahkikatı sonucunda Yıldız veya başka bir merkezden böyle bir telgraf çekilmediğini anladığına yer vermiştir. Paşa'nın daha sonra gelen “*Müteakiben ‘Geceki mesele için görüşmek üzere gelmeniz lazımdır’*” şeklinde Harbiye Nazırı imzalı bir pusula alarak uşağı ile Harbiye Nazırının konağına gitmek üzere konağından çıktığı esnada bir asker tarafından tabanca ile öldürüldüğünü belirtmiştir¹⁵⁶. İlginç olan ise Paşa'nın ilk anda şüphelendiği telgrafın, matbu telgraf olup bilgilerinin üzerinde olmasından dolayı şüphesinin çabuk kaybolduğu ve tahkikat yapmadığıdır. Paşa'nın asıl ilgilendiği Saray'a gidip gitmeme konusudur. Bu konuda Sadrazam ve Harbiye Nazırından görüş almaya çalışmıştır. Saray'dan gelen telgrafın sahte

¹⁵³ BOA. Y.A.HUS.00526.00013.002 (19 Teşrin-i Sani 1324 – 2 Aralık 1908 tarihli Sadaret Makamına Zabtiye Nezareti Feriki Sami Paşa tarafından yazılan yazı)

¹⁵⁴ BOA. Y.A.HUS.00526.00013.001 (20 Teşrin-i Sani 324 – 3 Aralık 1908 tarihli Sadrazam Kâmil Paşa'nın yazısı)

¹⁵⁵ BOA. BEO.3484.261265.1 (30 Kanun-u Evvel 1324 – 12 Ocak 1909)

¹⁵⁶ *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, s.26.

olduğu Sadrazam ve Harbiye Nazırı tarafından bilindiği halde cemiyet ile karşı karşıya gelmemek için konunun dışında kalmak istedikleri için öldürülene kadar bu bilgiyi Paşa ile paylaşmamışlardır.

Yusuf Hikmet Bayur padişahın eski yaverlerinden ve ünlü hafiyelerden İsmail Mahir Paşa'nın davet nedeniyle konağından çıkarken kapısının önünde bir asker tarafından tabanca ile öldürüldüğünü belirtmiştir¹⁵⁷. Konağından çıktığı anda kapı önünde öldürüldüğü bilgisi doğru değildir.

Üçüncü olarak dikkat çeken husus; İsmail Mahir Paşa'nın neden öldürüldüğüdür. İlk akla gelen II. Abdülhamid dönemi hafiyelerden biri olmasıdır. Tanınan birçok önemli hafîye varken daha az bilinen İsmail Mahir Paşa'ya suikast yapılması tam olarak anlaşılamamıştır. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır.

Ziya Nur Aksun, İsmail Mahir Paşa'nın Sultanahmet kahvelerinde ileri geri konuşan birkaç mülazıma (teğmen) hakaret etmesi ve Padişah'a dil uzatmalarına engel olmasını öldürülme nedeni olarak¹⁵⁸ göstermiştir. Paşa'nın yalnız bu nedenle öldürüldüğünü açıklamak mümkün görünmemektedir.

Refî' Cevad Ulunay, İsmail Mahir Paşa'nın tek kurşunla öldürülmesini Yakup Cemil'in işi olarak gösterirken, öldürülme nedenini de “...*Onu şahsi bir mesele için öldürdüğünü zannediyorum*” şeklinde belirtmiştir¹⁵⁹. Yakup Cemil'in şahsi bir konu için bu kadar planlı bir suikast gerçekleştirmesi ihtimal dahilinde olmasa gerektir. Cinayetin bir kişi tarafından işlendiği açık ise de kimler tarafından planlandığı o kadar açık değildir.

Ahmet İzzet Paşa suikastin öncelikle İttihat ve Terakki için iyi bir durum olmadığına dikkat çekmiştir. Suikaste yönelik; “*Bu yüzden cemiyete karşı kamuoyu galeyana geldi, binlerce tanınmış hırsız, rüşvetçi, hafîye, hatta cani meydanda gezerken, Sultan Hamid ricali arasında adı bile duyulmayan bir Arnavut İsmail Mahir Paşa seçilip kandırılarak evinden çıkarılmak ve sokakta arkasından kurşunla vurulmak suretiyle öldürüldü. Bununla da bir kavmin kızgınlığı çekildi*” demiştir¹⁶⁰.

Hasan Amca, neden İsmail Mahir Paşa'ya suikast yapıldığını; o gün için bir günahı olmadığı, yalnız Arnavut asilzadesi ve Şemsi Paşa'nın akrabası olduğu ve bu nedenle korkulacak zararlı bir adam olmadığı için seçildiğine

¹⁵⁷ Bayur, *a.g.e.*, Cilt:I, Kısım II, s.129.

¹⁵⁸ Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, Yayına Hazırlayan:Erol Kılınç, Ötüken yayınları, Ankara 2010, s.564.

¹⁵⁹ Ulunay, *a.g.e.*, s.209.

¹⁶⁰ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklal Harbinin Gerçekleri Feryadım*, Yayına Haz. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Kanar, Cilt:1, 2. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul 2017, s.331.

dayandırmıştır¹⁶¹. Hasan Amca bu suikasti İttihatçılar ile tartışmak istediğini ancak İttihat ve Terakki çevresinden hiçbir arkadaşının bu tartışmaya girmediklerini; *“adeta bunu Cemiyetin hata etmez Merkez-i Umumisinin haklarına tecavüz gibi anlıyorlar, adeta küstahlık sayıyorlardı”* diyerek değerlendirmiştir¹⁶².

Ziya Şakir, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyetin omuzlarına ağır bir yük bindiğini, korkunç siyasi olaylar ile İstanbul'da halkın parlama durumun geldiğini, İttihat ve Terakki'nin bu süreçte halkın II. Abdühamid dönemi adamlarına besledikleri kin ve nefretten istifade etmek için bu suikasti gerçekleştirdiğine dikkat çekmiştir. Ziya Şakir'e göre cemiyet suikast ile eleştirileri azaltmayı amaçladığı için *“...birini feda etmek, bütün İstanbul halkına kanlı bir ibret dersi vermek”* yolunu seçmiştir. Ziya Şakir, İsmail Mahir Paşa'nın cemiyeti tahkik için Selanik'e gönderildiği zaman hakkında idam kararı verildiğini, kararın Selanik'ten dönüşte uygulamaya konulduğunu ve Paşa'nın vapurdaki saldırıda bu nedenle hafif yaralandığını belirtmektedir¹⁶³.

Hüseyin Cahid (Yalçın) suikast için *“Çok anlamsız ve yakışsız bir hareketti. Bunu cemiyetin İstanbul'da yitirmekte olduğu güç ve değerliliği elde etmek için, vaktiyle ölümüne hüküm verilmiş bir kimseyi öldürmüş olduğu biçiminde fısıldadılar. Herhalde girişim Cemiyetten çıkmışsa büyük bir yanlışlıktı. Bir cemiyetin saygınlığı halka dehşet salmak yolu ile sürdürülemez”* sözleriyle değerlendirmiştir¹⁶⁴. Ziya Şakir ve Hüseyin Cahit'in değerlendirmeleri oldukça makul görünmektedir. Ancak 11 Aralık seçimleri öncesi suikastın gerçekleştirilmesi de Cemiyet açısından değerlendirme dışı bırakılmayacak kadar önemlidir.

Dördüncü olarak dikkat çeken husus; İsmail Mahir Paşa'nın katilinin kim olduğudur. Refi' Cevad Ulunay, İsmail Mahir Paşa'nın tek kurşunla öldürülmesini Yakup Cemil'in işi olarak göstermiştir¹⁶⁵. Aksun ise *“...Paşa adı bir Balkan çetesinden başka bir hüviyet taşımayan İttihat Terakki'nin fedailerinden tarafından şehid edilmiştir”* demiştir¹⁶⁶. Süleyman Külçe, Paşa'nın ve uşağının Mustafa Necip tarafından öldürüldüğünü belirtmiştir¹⁶⁷.

¹⁶¹ Kabacalı, a.g.e., s.87.

¹⁶² Kabacalı, a.g.e., s.86.

¹⁶³ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.28-29.

¹⁶⁴ Kabacalı, a.g.e., s.87.

¹⁶⁵ Çenberlitaş'ı öldürüldüğü yer olarak vermiştir. Ulunay, a.g.e., s.209.

¹⁶⁶ Aksun, a.g.e., s.564.

¹⁶⁷ Külçe, a.g.e., s.81, Oysa uşağı öldürülmemiş, yaralanmıştır. Y.n.

Ziya Şakir, İsmail Mahir Paşa'nın kendisini Cemiyete unutturmaya çalışırken Doktor Nazım Bey'in İsmail Mahir Paşa'yı hatırladığını, Paşa ile eski hesabı kapatmak ve İstanbul'a korku salmak için 99. Bölükten Kolağası H. Bey'i tekrar İstanbul'a yolladığını söylemiştir¹⁶⁸. Doktor Nazım'ın yıllar sonra İsmail Mahir Paşa'nın ölümünde karar verici olduğunu¹⁶⁹ belirterek, anlamsız cinayetin yarattığı kötü etkiden cemiyetin ağır başlı insanların rahatsızlık duyduğuna, ağır kınamalarda bulunduklarını ve cinayetin Merkezi Umumide aşırı ile ılımlılar arasındaki ayrışmada etkili olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁰.

Falih Rıfkı Atay, İsmail Mahir Paşa'nın Cağaloğlu semtinde bir fedai tarafından vurulmasının¹⁷¹ İttihatçılara bağlı olduğu düşünülen bir komitenin Rumeli'den İstanbul'a terör havası estiren ilk cinayeti olduğuna dikkat çekmiştir¹⁷². Atay, katil için “Benim çok sonradan öğrendiğime göre” diyerek Enver Paşa'nın amcası olduğunu belirtmiştir¹⁷³. Alpay Kabacalı, İzmir suikasti sebebiyle idam edilen Ankara Valisi Abdülkadir'e işaret etmiştir¹⁷⁴.

Abdullah İslamoğlu, gizli olan kendi başına hareket etme yetkisi olmayan, başlarına olumsuz bir durum geldiğinde kahramanlaştırılarak ailelerine Cemiyet tarafından bakılacak olan fedailerin¹⁷⁵ en tanınmışlarından birinin Yakup Cemil olduğunu belirtmiştir. İslamoğlu, fedai gruplarından “Serez Komitesi”ni Meşrutiyet öncesi Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, Nazım Bey'in yaralanması, Topçu Alay İmamı Mustafa Efendi'nin öldürülmesi, meşrutiyet sonrası İsmail Mahir Paşa, gazeteci Hasan Fehmi Bey, gazeteci Ahmet Samim ve Zeki Beylerin öldürülmelerinin sorumlusu olarak nitelendirmiştir¹⁷⁶. Katili yakalanarak yargılanmadığı için tarihe fail-i meçhul cinayetlerden biri olarak geçmiştir.

¹⁶⁸ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.29. Kolağası H. Bey; Yüzbaşı Halil Bey veya Yüzbaşı Hamdi Bey olabilir. Y.n.

¹⁶⁹ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.32.

¹⁷⁰ Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, s.32.

¹⁷¹ Falih Rıfkı Atay, *Batı Yılları*, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, (Basım yılı yok) s.40.

¹⁷² Atay, *a.g.e.*, s.40.

¹⁷³ Atay, *a.g.e.*, s.56.

¹⁷⁴ Kabacalı, *a.g.e.*, s.87.

¹⁷⁵ İslamoğlu, *a.g.e.*, s.59.

¹⁷⁶ İslamoğlu, *a.g.e.*, s.59-60.

Sonuç

İsmail Mahir Paşa alay katipliği ve Yanya'da alay emniyeti görevlerinde bulunmuştur. Yanya'da alay emniyeti iken Avusturya'ya firar etmiş, döndükten sonra da kaymakam rütbesi ile tekrar orduda görev almıştır. Gosina ve Kalkandelen kazaları ile Sırbistan Hudud komiserliği ve Kırcaali'de Nizamiye 15. Alay kumandanlığında görev yapmıştır. İsmail Mahir Paşa'nın ne zaman hafiye olduğu konusunda bilgi bulunmamakla birlikte, Avusturya'dan dönüşü ve kendisine yeniden görev verilmesi ile aynı süreçte hafiye olması kuvvetle muhtemeldir.

Nizamiye 15. Alay kumandanlığındaki görevi sırasında kimseyle dostluk kurmaması ve sürekli yalnız dolaşması dikkatlerden kaçmamıştır. Kırcaali'de bulunduğu sürede üstlerine karşı tutumu şaşırtıcı olmuştur. Paşa, "miralay" rütbesinde iken üstlerinin emirlerine itaatsizlik yapmakta tereddüt göstermemiştir. İsmail Mahir Bey'in Kırcaali Mevki Kumandanı Manastırlı Mirliya Ahmet Paşa ile aralarında var olan çekişmeyi Saray'ı devreye sokarak aşmaya çalışması, hatta etkili olacağına inandığı Edirne'den Şakir Paşa'yı dahi harekete geçirmesi düşündürücüdür. Bu durum hafiye dayanışması olarak düşünülebilir.

İsmail Mahir Paşa'nın emre itaatsizliği nedeniyle Edirne'de Divan-ı Harp kurulmuş, sorun emre itaatsizlik yapan İsmail Mahir Paşa'nın ödüllendirilerek İstanbul'a Teftiş-i Askeri Komisyonuna tayin edilmesiyle çözülmüştür. Mirliya Ahmet Paşa'nın İsmail Mahir Bey'in Gümölcine'ye kadar gitmesi için bir at dahi vermemesine karşın, aradan yarım saat geçmeden Ahmet Paşa'ya Saray'dan İsmail Mahir Bey için on beş hayvan verilmesi emri gelmesi İsmail Mahir Bey'in Saray nezdinde ne kadar önemli bir kişi olduğunu göstermiştir. Ordu da ast üst ilişkisinin hafiyelik ile ne hale geldiğini göstermesi için bu örnek çok önemli olsa gerektir.

İsmail Mahir Bey İstanbul'a gittikten sonra kızını Teftiş-i Askeri Komisyonu Reis-i Sanisi Müşir Ethem Paşa'nın oğluyla evlendirmiştir. Bu evlilikte O'nun istikbali için olumlu bir gelişme olmuştur. Bu evlilik sürecinde miralaylıktan mirlivalığa (Tuğgeneral) yükseltilmiştir. Yeni rütbesi ile Sisam adasında çıkan olaylar için Sisam'da görevlendirilmiş ve Hamidiye Kruvazörünün kumandan köprüsünde iken atılan bir mermi ile yaralanmıştır. İsmail Mahir Paşa İstanbul'a dönüşünde gösterdiği kahramanlığın mükafatını 18 Mayıs 1907'de Ferik (Tümgeneral) rütbesine yükseltilerek almıştır. Saraya yakınlığının rütbe almasında ne kadar işe yaradığı açıkça görülmektedir.

"Teftiş-i Askeriye Komisyon-u Ali üyesi ve Fahri Yaveran-- Hazret-i Şehriyari" iken ferik olan İsmail Mahir Paşa, 1907'de İttihat ve Terakki örgütlenmesini tahkik etmek için Selanik'e gönderilmiştir. Buradaki

faaliyetleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dikkatini çekmiştir. Tahkikat sonrası İstanbul'a dönmüştür.

II.Meşrutiyet öncesi 1908'de ikinci kez Nazım Bey'in vurulması olayını tahkik için hafiye heyeti ile Selanik'e gönderilmiştir. Başkanı olduğu heyetin tahkikatları İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde büyük rahatsızlık yaratmıştır. Selanik'te işlenen bir kısım cinayetler ile heyetin gözünü korkutulmaya çalışmıştır. Bunun üzerine heyet İstanbul'a gitmek için yola çıkmadan İsmail Mahir Paşa'nın ölüm emri cemiyet tarafından verilmiştir. Bindikleri vapur Gelibolu önlerine geldiğinde heyet üzerine ateş açılmış, ölenler ve yaralananlar olmuştur. İsmail Mahir Paşa bu saldırı da hafifçe yaralanmıştır. Paşa İstanbul'a dönmüş ve Meşrutiyet hareketi Makedonya'da eyleme başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile hafiyelere karşı tepki açıkça dışa vurmuş, bu tepkinin en ağır sonuçlarından biri İsmail Mahir Paşa'yı bulmuştur.

İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesine gelince; İsmail Mahir Paşa, ister kendisi Harbiye Nazırı ve Sadrazamı durumdan haberdar etmiş olsun, isterse Saray tarafından durumdan kendisi haberdar edilmiş olsun kendisi için sonuç değişmemiştir. Paşa oldukça planlı ve profesyonel bir şekilde suikasta kurban gitmiştir.

Paşa, sahte bir telgraf vasıtasıyla Saray'a davet edilmiş, davetin cazibesine kapılıp Saray'a koşmayarak ilk suikast girişiminden kurtulmuştur. İkinci kez sahte bir pusula ile Harbiye Nezareti'ne çağırıldığında tedbirsiz davrandığı için suikasttan kurtulamamıştır. Katil ve planlayıcıların kararlı bir şekilde İsmail Mahir Paşa'yı takip ettikleri ve suikast başarılı olana kadar peşini bırakmayacakları anlaşılmıştır.

İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesinde İttihatçıların parmağı olduğu hemen hemen kesin olmakla birlikte katilinin kim olduğu ve ne sebeple öldürüldüğü tespit edilememiştir. İttihat ve Terakki fedailerinin usulüne uygun üç kurşunla öldürülmüş olması, katilin yakalanamaması İttihat ve Terakki'ye işaret etmiştir. Suikast İttihat ve Terakki açısından olumlu olmamıştır. Anayasanın raftan indirildiği ve hürriyetin hakim olduğu bir dönemde İttihat ve Terakkinin normal düzene uyum sağlama sorunu yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Servet-i Fünun gazetesi ölümünü haberleştirirken “*Devr-i istibdadın müthiş, en hain hafiyelerinden biri olan*”, “*Adalet-i Rabbaniye emhal etse de (zamana bıraksada) ihmal etmez. Şu hakikat-i adile bu vakıada sabit oldu. İsmail Mahir Paşa, Fehim Paşa'nın bir misili (benzeri) idi. Hatime-i hayatı da ona bir nazire gibi oldu*” şeklinde son derece şaşırtıcı ifadeler kullanmıştır. Yine “*Bilhassa istirdad-ı harpte karib zamanlarda Üçüncü Ordudaki mücahidin-i hürriyete karşı ne gibi tezvirat (yalan-dolan) ve tedabir-i*

*melanetkeraneye teşebbüs etmiş olduğu meçhul değildir*¹⁷⁷ ifadesi kullanılmıştır. Paşa geçmiş dönem etkili bir hafiye olsa dahi herhangi bir hukuki nedenle suçlu bulunmamasına karşın gayri hukuki şekilde öldürülmesi vicdanları yaralamıştır. Hasan Fehmi ve Ahmet Samim gibi gazetecilerin öldürülmesi nedeniyle oluşan vicdani rahatsızlık kadar güçlü ve etkili olmasa da benzer bir etki yaratmıştır.

İstanbul'da yapılan 11 Aralık seçimlerinden 9 gün önce öldürülmesi de seçimler ile kısmen ilgili olabileceği düşündürülebilir. Bu suikast ile cemiyet taraftarlarına güç vermeyi, muhaliflere korku salmayı amaçlamış olmalıdır. Ancak amaç bu olsa bile uygulanan yöntem meşru değildir.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi.

- BOA. BEO.003417.256266.003 s.11. (13 Eylül 1324)
 BOA. BEO.003417.256266.003 s.12. (17 Eylül 1324)
 BOA. BEO.003417.256266.003 s.15. (4 Eylül 1324)
 BOA. BEO.003417.256266.003 s.17. (1 Teşrin-i Evvel 1324)
 BOA. BEO.003417.256266.003 s.3.
 BOA. BEO.003417.256266.003 s.9. (21 Eylül 1324)
 BOA. BEO.003445.258312.001 (17 Teşrin-i Sani 1324)
 BOA. BEO.3371.252814.1, s.1-2. (26 Temmuz 1324- 8 Ağustos 1908)
 BOA. BEO.3484.261265.1 (30 Kanun-u Evvel 1324 – 12 Ocak 1909)
 BOA. BEO.İ.AS.00077.00020.001 (5 Teşrin-i Sani 1324 – 10 Teşrin-i Sani 1324) s.1, 2 ve 4.
 BOA. DH.MKT.02778.00086.001 (14 Mart 1325 – 27 Mart 1909 tarihli Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezaret-i Aliyesine yazılan yazı)
 BOA. İ.HUS.00171.00133.001 (19 Teşrin-i Sani 1324 tarihli Yıldız Sarayı Başkitalet Dairesinden yazılan yazı)
 BOA. İ.TAL. 00451.00001.001.
 BOA. Y.A.HUS. 00522.00005.001 Sadrazamın yazısı. 31 Mayıs 1908 (18 Mayıs 1324)
 BOA. Y.A.HUS. 00522.00005.002. Sisam Islahatına Memur Selanik Valisi Rauf Paşa'nın Yıldız Sarayına Şifre Telgrafi, (31 Mayıs 1908 - 18 Mayıs 1324)
 BOA. Y.A.HUS.00526.00013.001 Sadrazam Kamil Paşa'nın yazısı. (20 Teşrin-i Sani 1324 – 3 Aralık 1908)
 BOA. Y.A.HUS.00526.00013.002 (19 Teşrin-i Sani 1324 – 2 Aralık 1908 tarihli Sadaret Makamına Zabtiye Nezareti Feriki Sami Paşa tarafından yazılan yazı)

¹⁷⁷ Servet-i Fünun, 20 Teşrin-i Sani 1324 /3 Aralık 1908, Numara:169.

BOA. Y.MTV.00264.00001.001 (29 Ağustos 1320 - 11 Eylül 1904 tarihli Serasker Rıza Paşa'nın Yazısı)
BOA. Y.MTV.00264.00001.002 (11 Ağustos 1320 - 24 Ağustos 1905 tarihli yazı)
BOA. Y.MTV.00270.00122.001 (15 Kanun-ı Sani 1320 - 28 Ocak 1905 tarihli Serasker Rıza Paşa'nın Yazısı)
BOA. Y.PRK.ASK.00258.00031.001. (9 Haziran 1324/22 Haziran 1908)
BOA. Y.PRK.ASK.00216.00028.002 (27 Mart 1320 – 9 Nisan 1904 tarihli Müşir Arif Paşa'nın yazısı)
BOA. Y.PRK.ASK.00216.00028.004 (27 Mart 1320 – 9 Nisan 1904 tarihli Şakir Paşa'nın yazısı)
BOA.Y.A.HUS. 00526.00011.001 (18 Teşrin-i Sani 1324) s.1.
BOA.Y.A.HUS.00526.00011.002 (19 Teşrin-i Sani 1324) s.2.

b)Resmi Kaynaklar

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 21. İnıkad, , 23 Haziran 1328 (1912), C.2.
Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi., İçtima:21, 23 Haziran 1328 (1912), C.2.

c)Kitaplar

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2007.
Ahmet İzzet Paşa, **İstiklal Harbinin Gerçekleri Feryadım**, Yayına Haz. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Kanar, Cilt:1, 2. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul 2017.
Aksun, Ziya Nur Aksun, **II. Abdülhamid Han**, Yayına Hazırlayan:Erol Kılınç, Ötüken yayınları, Ankara 2010.
Atay, Falih Rıfkı, **Batış Yılları**, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, (Basım yılı yok)
AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Zeus Kitabevi, İzmir 2005.
Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt:I, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt:I, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1999.
Duru, Kazım Nami, **Hatıralar**, İttihat Terakki/Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları, Altınordu Yayınları, Ankara 2017.
Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Yayını, 13. Baskı, İstanbul 2019.
Gör, Emre, **II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği: "Hafiyelerin Listesi**, Ötüken yayınları, İstanbul 2015.
Hasan Amca (Hasan Vasfi Kızıtaşı), **Doğmayan Hürriyet, Yarıda Kalan İhtilal**, Alfa/Arşiv yayınları, İstanbul 2013.
İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, (II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si) Yayına hazırlayan: Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayını, 4. Baskı, Ankara 2014.

- İslamoğlu, Abdullah, **II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet**, Gökkuşbu Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Kabacalı, Alpay, **Türkiye’de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, 7. Baskı İstanbul 2015.
- Karabekir, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1983.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, Kaynak yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- Külçe, Süleyman, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Mahmud, **Hafiyelerin Listesi**, Cüz:2 İstanbul 1909.
- Salmone, H.Anthony, **Türkiye’nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu, Bir İngiliz Casusunun Raporu**, Tarihçi Kitabevi, Çeviren:Murat N. Arıkan, İstanbul 2013.
- Şakir, Ziya, **İttihat ve Terakki – II Nasıl Yaşadı?**, Akıl Fikir Yayınları 2. Baskı İstanbul 2018.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)** Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 4.Baskı, İstanbul 2016.
- ULUNAY, Refi’ Cevad, **Sayılı Fırtınalar**, A Yayınevi, İstanbul 1955.
- Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – I Nasıl Doğdu?**, Akıl Fikir Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2018.

ç)Makaleler

- Ak, İlyas, Rumeli’den İstanbul’a Başkaldırı: Cemiyet-i Fesadiye ve Hezeyannameleri, **Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Yıl: Yaz 2019, Cilt: 14, Sayı:1.
- Beyhan, Mehmet Ali, II.Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı ve Jurnaller, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Yıl:1999, Sayı:Sayı:8.
- Göç, Eray, Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi, **Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl:2013, Cilt:3, Sayı:2.
- Haydaroğlu, İknur, II.Abdülhamit’in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1995, Cilt:17, Sayı:28.
- Özçelik, Mücahit, “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu” **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, Yıl:7, Güz 2011.
- Polat, Hasan Ali, İkinci Meşrutiyet’in İlanı Sonrasında “Devr-i Sabık” Memurlarının Durumları, **Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:17, Ocak 2019.
- Yüksel, Ahmet, Teşkilat-ı Mahsusa’ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbaratın Mali Boyutu, **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler – 2**, (Editörler: Zafer Gölen - İbrahim Serbestoğlu, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

d)Gazeteler

İkdam, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:5218.

Sabah, 3 Kanun-u Evvel 1908, Numara:6893.

Serbesti, 21 Teşrin-i Sani 1324/4 Aralık 1908, Numara:19.

Servet-i Fünun, 20 Teşrin-i Sani 1324 /3 Aralık 1908, (Gazetede tarih 2 Aralık 1908'dir) Numara:169.

Servet-i Fünun, 20 Teşrin-i Sani 1324/3 Aralık 1908, Numara:169.

Servet-i Fünun, 22 Teşrin-i Sani 1324 /5 Aralık 1908, (Gazetede tarih 4 Aralık 1908'dir) Numara:170.

Tanin, 20 Teşrin-i Sani 1324/ 3 Aralık 1908 Numara:123.

Tanin, 4 Kanun-u Evvel 1908, Numara:124.

e)Tezler

Gürel, Cemal Necip, **İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.

f)İnternet Kaynakları

Kodaman, Bayram, II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914), <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=286950> (27 Aralık 2019)

Pehlivanlı, Hamit, **Osmanlılarda İstihbaratçılık**, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=293931> (21.11.2018)